

Ο ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΛΟΥΚΑΡΙΣ ΩΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ*

Ἐπανακάμψας εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπεδόθη πάλιν μετὰ ζήλου εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, σώζονται δὲ 52 ὁμίλια ἀπαγγελθεῖσαι ἐν Καίρῳ κατὰ τὰ ἔτη 1609 καὶ 1610. Πιθανῶς καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατέβη κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἔτη, σώζονται δὲ τρεῖς ὁμίλια ἄνευ ἀναγραφῆς τόπου ἀπαγγελίας, κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1609 λεχθεῖσαι¹. Ὁ μετὰ τὸν Ραφαὴλ γενόμενος τὸ δευτέρου Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Νεόφυτος Β' (1607—1612) παρημέλησε νὰ γράψῃ τὴν εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν, ἔσπευσε δὲ ὁ Λούκαρις μετὰ παρορησίας νὰ ὑποδείξῃ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ ἄτοπον· «ὥφειλες γὰρ ἡμῖν, ἔγραψεν ὁ Λούκαρις, τὴν σὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον διὰ γραμμάτων σημῶναι, καὶ μὴ τάξεως φανῆναι ἐκκλησιαστικῆς ἀμνήμων, ἐάσας δι' ἄστρον μηνύεσθαι τίς ἂν ἦ ὁ πατριαρχεὺς αὐτόθι· ὁ μᾶλλον ἦν δίκαιον παρὰ σου πρὸς ἡμᾶς, οἵτινες, εἰ καὶ ἄλλως ἀρχαῖοι, ἐν ὅσοις δὲ διαφέρει τῇ ἐκκλησίᾳ, σὺν Θεῷ εἰπεῖν, οἶδαμεν ἀμείψαι λόγῳ τὸν λόγον καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ»². Τῇ ἀληθείᾳ ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς συγχύσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ Λούκαρις ἀνεδεικνύετο «ὁ ἀριστος τῆς ἐποχῆς του»³. Εὐρὼν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας βεβαρημένον ὑπὸ χρεῶν, θέλων δὲ νὰ προβῇ καὶ εἰς οἰκοδομὰς τινὰς ἀπέστειλε κατὰ Μάϊον τοῦ 1608 εἰς περιοδεῖαν πρὸς συλλογὴν βοηθειῶν Μάξιμον τὸν Πελοποννήσιον, ἐφοδιάσας αὐτὸν διὰ πατριαρχικῶν γραμμάτων. Ὁ Μάξιμος εἶχε χρηματίσει μαθητῆς καὶ ἀρχιδιάκονος τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, διεκρίνετο δ' ἐπὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ. Λαβὼν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ποσὸν τι χρημάτων συλλεγὲν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου ἤρξατο τῶν οἰκοδομῶν, πολλὰ προσδαπανήσας καὶ εἰς χρῆν ὑποβληθεῖς. Ἐγράφε δὲ πρὸς τὸν Μάξιμον τὰ χαρακτηριστικώτατα ταῦτα «Ἡ οἰκοδομὴ σὺν Θεῷ βαίνει θαυμασιῶς καὶ πάνυ κατὰ θυμόν· ἀνήλωται δὲ ὅς' εἴχομεν καὶ χρήματα καὶ πράγματα, κύαθοι ὅσοι ἀργυροῦ ἡμῖν ἦσαν καὶ ποτήρια καὶ τὰ κηρία πάντ' ἀπεμπώληται καί, ὁ μείζον, καὶ χρέεσι

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 83.

1. *Φιλίππου Κυπρίου*, Χρονικὸν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, Lipsiae et Francfurti, 1687, σ. 447. *Χρυσόστομου Παπαδοπούλου*, Πίναξ κλ. σ. 12-13.

2. E. Legrand, ἐνθ' ἀν. IV, 245.

3. *Μ. Ρενιέρη*, Κύριλλος Λούκαρις, σ. 9.

«Θεολογία» Τόμος ΙΖ'

χρυσού δεδέμεθα ἱκανοῦ, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο λυπούμεθα, εἰς δόξαν Θεοῦ πανθ' ὀρῶντες γινόμενα· δι' αὐτοὺς καὶ οἱ χριστιανοὶ χαίρουσι. Τοῦτους πρότερον συνάξας καὶ λόγον συνάρας, εὐρέθησαν μὲν ἐκεῖνοι ἑννέα δεδωκέναι χρυσίνων ἑκατοντάδας, εὐρέθημεν δ' ἡμεῖς πρὸς ἐκείνους ἔτι δέκα καὶ τέσσαρας ἐκδεδωκότες· ὥστε δύο χιλιάδας καὶ τετρακοσίους χρυσίνους ψηφίζεσθαι τὴν μέχρι τοῦ παρόντος δαπάνην· καὶ νῦν ἔτι ὅσον δεῖται ἢ τοῦ ἔργου ἐπίδοσις λέγειν καὶ ἔχομεν, ὁ δὲ Κύριος βοηθὸς ἡμῶν καὶ ὑπερασπιστής, μάλιστα κατὰ τῶν ἀρξαμένων ὑλακτεῖν κυνῶν τινων καὶ ἡμᾶς πολλάκις θανατούντων τῆς ἡμέρας¹. Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιστολαῖς ποιεῖται μνείαν ἀντιδράσεων, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν παρὰ τίνων αὐταὶ προήρχοντο, ἐκτὸς ἐὰν προῦκειτο περὶ τῶν Μουσουλμανικῶν Ἀρχῶν, τῶν ἐπιζητουσῶν εὐκαιρίαν χρηματισμοῦ. Ὁ Λούκαρις συνεπλήρωσε, φαίνεται, τὰς τότε ἀρξαμένας οἰκοδομὰς, ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Μαξίμου ἐλπίδες διεψεύσθησαν, διότι οὗτος συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν πειρατῶν. Ἀπελευθερωθεὶς βραδύτερον ἐλύπησε τὸν Λούκαριν ἕνεκα δυστροπιῶν τινων, ἐπεξήτησε δὲ ὁ Μάξιμος, «ἀφρόνων λόγοις πεισθεῖς», νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Θρόνον τοῦ Σινᾶ. Τῷ 1609 γράψας πρὸς τὸν Μαξιμόν ὁ Λούκαρις ἐδήλου ὅτι δὲν ἦτο δεκτὸς εἰς Αἴγυπτον. Μεταβάς δὲ ὁ Μάξιμος εἰς Ἱάσιον εἰργάσθη ὡς διδάσκαλος, εἴτα δὲ εἰς Ἰωάννινα, ἔνθα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1615, περιελθὼν εἰς σφοδρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Τρίκκης Διονύσιον β' τὸν «Φιλόσοφον». Ὡσαύτως εἰργάσθη ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀλλαχοῦ². Ὁ Λούκαρις κινδυνεύσας ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐκ λοιμικῆς νόσου διαδοθείσης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ³ εἶχε μεγάλας ἐνοχλήσεις παρὰ τοῦ γνωστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Λαυρεντίου, περὶ τοῦ ὁποῦ τοῦ 1607 εἶχε λαβὼν πῦρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἔγγραφο, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ὅτι κακῶς πάντοτε πολιτευόμενος ἐζήτησε παρὰ τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἄδειαν «ποιῆσαι καὶ ἐνθρονίσαι ναὸν ἐν Αἰγύπτῳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀλεξανδρείας, κακῶς τὰς ἱερὰς μυσταγωγίας ἐκτελεῖν, ἵνα μόνον σύγχυσιν ἐργάσῃται

1. Legrand, ἐνθ' ἀν. IV, 252-3.

2. Legrand, ἐνθ' ἀν. IV, 239. **Δημ. Σάργου**, Παλαιογραφικὸς ἔρανος, ἐν τῷ περιοδ. «Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλλήν. Φιλολ. Σύλλογος» ΛΓ' 1914, σ. 76 ἐξ. 170, 171. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Διονύσιος Β' ὁ Λαρίσης-Τρίκκης ὁ «Φιλόσοφος» ὁ χλευαστικῶς ἐπικληθεὶς «Σκυλόσοφος» (ἐκ τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν» Η' 1933), Ἐν Ἰωαννίνοις 1934, σ. 162 ἐξ.

3. Ε. Legrand, ἐνθ' ἀν. IV, 251.

καὶ διχοστασίαν ἐν τῷ λαῷ καὶ μυρίων κακῶν ἄλλων ἐκ τούτου τῷ Μοναστηρίῳ πρόξενος γένηται». Οἱ Πατριάρχαι δὲν παρέσχον τοιαύτην παράλογον καὶ ἄδικον ἄδειαν, ἐδήλου δ' ὁ Ἱεροσολύμων ὅτι ὁ Ἀλεξανδρείας ἠδύνατο ἐκκλησιαστικῶς νὰ παιδεύσῃ τὸν Λαυρεντίον¹, πρὸς ἀπαλλαγὴν δ' ἀπ' αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς ΚΠολιν καὶ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐπὶ τὰς παρανομίας τοῦ Λαυρεντίου. Τῷ 1612 καὶ ὁ ΚΠόλεως Πατριάρχης ἐξέδoto πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας ἔγγραφον κατὰ τοῦ Λαυρεντίου².

Πρὸ τῆς τελευταίας ἀναχωρήσεώς του ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἦτοι τῇ 5 Νοεμβρίου 1608, λέγεται ὅτι ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν ἐν λατινικῇ γλώσσῃ πρὸς τὸν Πάπαν Παῦλον ε'. Τὸ αὐτόγραφον τῆς ἐπιστολῆς σώζεται ἐν τοῖς Ἀρχείοις τοῦ Βατικανοῦ³. Ὁ Λούκαρις παρίσταται ἐν αὐτῇ ἀναγνωρίζων τὸν Πάπαν ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου, κεφαλὴν ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας. Πρῶτον—λέγει—μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀνατολικῶν διεφώνει ἐν τισι σημείοις πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλ' ἢ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τῶν λατίνων καὶ τῶν ἐλλήνων Πατέρων ἔπεισεν αὐτὸν περὶ τῆς ἀληθείας. Ἡ ἔνωσις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ καθήκον συνειδήσεως, ἐπιθυμεῖ δὲ νὰ ζήσῃ καὶ ν' ἀποθάνῃ ἐν ὑπακοῇ πρὸς τὸν Πάπαν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἀνατολῆς ἔγκειται ἐν τῇ ἐπιστροφῇ αὐτῆς πρὸς τὸν Πάπαν! Ταῦτα παρίσταται γράφων ὁ Λούκαρις πρὸς τὸν Πάπαν Ρώμης Παῦλον ε', ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν συγγραφῇ πρὸς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν μετὰ τινα χρόνον ἀπευθυνθείσῃ ἐξεφράσθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, δορυμύτατα περὶ τοῦ παπισμοῦ καὶ ρητῶς περὶ τοῦ Πάπα Παύλου, πείθει ὅτι πρόκειται περὶ δευτέρας ψευδολουκαρίου Ὁμολογίας. Δὲν ἦτο δυνατόν ὁ Λούκαρις νὰ ἔχῃ τοιαύτας, οἷας παρίσταται ἐκθέτων ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ιδέας περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, διότι ἅπαντα ἡ μέχρι τοῦδε δοῦρα αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀντιπαπική. Ἐπειτα δὲ πῶς ἦτο δυνατόν ἄλλα νὰ γράφῃ ἰδιαιτέρως καὶ ἄλλα νὰ διδάσκῃ δημοσίᾳ πρὸς τὸν λαὸν

1. Τὸ Κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατρ. Θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 11-12, Γ. *Μαζαράκη*, Συμβολή, σ. 195,6.

2. Γ. *Μαζαράκη*, ἐνθ' ἀν. σ. 210—11. Ἀρχιμ. *Καλινίκου Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τομ. Β' ΚΠολις 1904, σ. 338—339. Α. Π. *Κεραμέως*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινῆ, σ. 20 ἐξ. 200. Α. *Νινολάκη*, Μελέτιος Πηγᾶς, σ. 121.

3. G. Hoffmann, Patriarch Kyrillos Lucaris und die Römische Kirche, σ. 17—18. 44—46

περὶ Πάπα καὶ Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας; Μήπως θὰ ἔμενον ἀγνωστα εἰς τοὺς ἐν Ρώμῃ τὰ δημοσίᾳ γραφόμενα; Τίνα δὲ σκοπὸν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἡ ἰδιαιτέρα καὶ μυστικὴ ὁμολογία, ἀνατρεπομένη διὰ δημοσιευμάτων; Ἄλλως τε τὸ διὰβημα τοῦ Λουκάρεως, ἂν πράγματι ἐξεδηλοῦτο διὰ τῆς πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῆς, μένει ἄνευ νοήματος καὶ ἄνευ συνδέσμου τινὸς πρὸς τε τὴν μέχρι τοῦδε καὶ τὴν εὐθὺς ἀμέσως πολιτεῖαν αὐτοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ Σιναϊτικῆς ζητήματος, πρὸς εὐθιμίᾳ τοῦ ὁποίου μετέβη εἰς ΚΠολιν, ὁ Λούκαρις μετέβη ἐκεῖ καὶ διὰ τινὰ ζητήματα τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ρωσίας. Περὶ τούτων δὲν ἔπαυσε μεριμνῶν καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας γενόμενος¹. Οὕτω δ' ἔγραψεν ἀναγγεῖλας τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον Ὁστρογόσκην, ὅστις ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1602 ἔλεγε πρὸς τοὺς ρώσους «Δηλοῦμεν ὅτι μετὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ μακαρίας μνήμης πατρὸς Μελετίου, τοῦ χρηματίσαντος Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου πατρὸς Κυρίλλου, τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου αὐτοῦ, γραπτῶς καὶ προφορικῶς ἐδόθη ἡμῖν πατρικὴ καὶ ποιμαντικὴ ἐντολή, ὅπως ἡμεῖς, ὡς φρουροὶ τῆς ἀγίας Ἀνατολικῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς πίστεως, πρόμαχοι τῶν Ἐκκλησιῶν, ἰδρύνωμεν Μονὰς διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἀγίας πίστεως ἐν τῇ ἡμετέρῳ ρωσικῇ λαῷ, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας καὶ πρὸς βοήθειαν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς, ὡς τέκνα τῆς ἀγίας Ἀνατολικῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἐδέχθημεν τὴν ἐντολὴν ταύτην μετὰ παντὸς σεβασμοῦ»². Ὁ Κύριλλος Λούκαρις, καλῶς συναισθανόμενος τὴν σημασίαν, ἣν εἶχον αἱ Ὁρθόδοξοι Ἀδελφότητες ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, ὑπεστήριξεν αὐτάς, παρεῖχε δὲ διαρκῶς καὶ πρὸς τὸν Ὁστρογόσκην καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ὀδηγίας διὰ τὴν ἰδρυσιν διαφόρων θρησκευτικῶν σωματείων καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν λατινικῶν ἐνεργειῶν. Ἐπειδὴ δ' ἀνηγέθη πρὸς αὐτὸν ὑπόθεσις τις τῆς Ἐπισκοπῆς Λεοντοπόλεως, καταληφθεῖσης παρὰ νόμους ὑπὸ τοῦ Ἡσαίου Τισαροβίου ἀντὶ τοῦ Ἡσαίου Μπαλαμπάνου, ἔγραψε τῇ 25 Ὀκτωβρίου 1610 λύων τὸ ζήτημα ὑπὲρ τοῦ Μπαλαμπάνου καὶ ἀγγέλλων ὅτι θὰ μετέβαινεν εἰς ΚΠολιν χάριν τοῦ ζητήματος τούτου. Τῇ 1 Νοεμ-

1. E. O s v i a n i c o v, ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Κύριλλος Λούκαρις καὶ ἡ πάλῃ αὐτοῦ πρὸς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν προπαγάνδαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ (ρωσιστὶ), Νοβοτσερχάσκ 1903, σ. 147.

2. Μακαρίου, Ἱστορία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, X, 333—334. O s v i a n i c o v, ἐνθ' ἀν. σ. 147.

βρίουν τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔγραψεν ἐκ Καΐρου καὶ δευτέραν ἐπιστολὴν κατὰ τοῦ Τισαροβίου¹.

Τῷ 1611 μετέβη τῷ ὄντι εἰς ΚΠολιν, ἀλλὰ μὴνὰς τινὰς τοῦ ἔτους ἐκείνου διῆλθε καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐγνώρισαν αὐτὸν διάφοροι ἔξνοι περιηγηταὶ ἀποθαυμάζοντες αὐτὸν καὶ ὁπόθεν ἔγραψέ τινὰς ἐπιστολάς². Ἀλλ' ἐκ τῶν σωζομένων ὁμιλιῶν αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι διέτριψεν ἐν ΚΠόλει κατὰ Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον, ὁμιλήσας τῇ 19 Ἰανουαρίου, τῇ 2 καὶ 9 Φεβρουαρίου. Τῇ 3 καὶ 10 Μαρτίου ὁμίλησεν ἐν Καΐρῳ. Τῇ 26 Ἰουνίου ἐν ΚΠόλει. Ὑστερον, ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου, εὗρίσκετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τῇ 15 Σεπτεμβρίου ἐν Καΐρῳ ὡς καὶ τῇ 29, καθ' ἧς ἡμέρας ὁμίλησεν. Ὀλόκληρον τὸν Ὀκτώβριον διῆλθεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τετράκις κατὰ τὰς Κυριακάς ὁμιλήσας, πιθανῶς δ' ἐκεῖ εὗρίσκετο καὶ τῇ 11 Νοεμβρίου τοῦ 1611. Ἀλλὰ τῇ 1 Μαρτίου 1612 ὁμίλησεν ἐν ΚΠόλει, ἐξηκολούθησε δὲ τὰ κηρύγματά του μέχρις Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐν διαφόροις ναοῖς τῆς ΚΠόλεως. Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης γίνονται 15 ὁμιλίαι³.

Ἐπιστολαὶ πρὸς Διαμαρτυρομένους.

Ἡ κατάστασις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦτο ἐκ πάσης ἐπόψεως δυσάρεστος. Μετὰ τὴν ἐκείθεν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ἤρξαντο ἐπικρατοῦντες οἱ λατῖνοι καὶ λατινόφωνοι, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε, ἂν δὲν παρουσιάζετο σοβαρὰ κατ' αὐτῶν ἀντίδρασις, ἀναπόφευκτος καθίστατο ἡ πλήρης ἐπικράτησις τοῦ λατινισμοῦ. Πατριάρχης ΚΠόλεως μετὰ τὸν Ματθαῖον β', ὅστις τὸ δεύτερον ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1598 μέχρι τοῦ 1602 καὶ ἐπὶ μικρὸν πάλιν κατέλαβε τὸν θρόνον τῷ 1603 ἐπὶ 17 ἡμέρας⁴, διεδεχθεὶς τὸν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1602 μέχρις Ἰουνίου 1603 πατριαρχεύσαντα Νεόφυτον α' τὸ πρῶτον, ἐξελέγη ὁ Ραφαὴλ β' (1603—1608), ὅστις διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν Ἰησουϊτῶν, πλυπληθεστάτων ὄντων καὶ πανταχοῦ παρεισδυσάντων διὰ τῶν Σχολειῶν αὐτῶν καὶ τῆς λοιπῆς προσηλυτευτικῆς δρασεως. Αὐτῆς τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καθηγητὴν προσεκάλεσεν ὁ Ραφαὴλ ἄνθρω-

1. *Κ. Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ'. ΚΠολις 1905, σ. 26—7. E. Legrand, ἐνθ' ἂν. IV, 263.

2. Smith, ἐνθ' ἂν. σ. 14. Legrand, ἐνθ' ἂν. IV, 265—8.

3. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Πίναξ σ. 13. 14.

4. E. Legrand, Bibliographie (XVII siècle) III, 150—153.

πον κεκηρυγμένον θιασώτην τοῦ παπισμοῦ, τὸν Φραγκίσκον Κόκκον¹. Οὗτος κατήγετο ἐκ Νάξου, εἰσαχθεὶς τῷ 1578 εἰς τὴν ἐν Ρώμῃ ἑλλη-
νικὴν Σχολὴν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἐν ᾗ εὐδοκιμώτατα ἐσπούδασε
τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, γενόμενος ὕστερον διδάσκαλος ἐν τῇ
αὐτῇ Σχολῇ. Μετὰ δωδεκαετῇ διαμονὴν ἐν αὐτῇ μετέβη εἰς τὴν πα-
τριδα αὐτοῦ Νάξον, ἐνθερμος κήρυξ τοῦ παπισμοῦ, διδάσκων τοὺς
ὁρθοδόξους πρὸς «ἐπιστροφὴν» εἰς τοὺς κόλπους τῆς λατινικῆς Ἐκ-
κλησίας. Ὡς τοιοῦτος κατέστη λίαν γνωστὸς τιμώμενος καὶ παρὰ τῶν
ὁρθοδόξων, ἕνεκα τῆς λογιότητος αὐτοῦ. Φιλίαν εἶχε πρὸς αὐτὸν καὶ
ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος, πρὸς δὲν γράψας τὸν Μάρτιον τοῦ 1604 ἀνεκρί-
νου, ὅτι ἐπιμόνως ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ραφαὴλ καὶ ὅτι εὐ-
ρίσκετο τότε ἐν ΚΠόλει ἐργαζόμενος ὑπὲρ τοῦ ἀπαιδεύτου Γένους.
Διέμενεν ἐν ΚΠόλει ἐπὶ πενταετίαν συνεχῶς κηρύττων τὰ δόγματα
τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἄχρις οὗ παρέσυρε καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρ-
χην Ραφαὴλ εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Ἀπελθὼν τῆς
ΚΠόλεως, συνελεῖα ἐμφανίσεως ἐν αὐτῇ λοιμικῆς νόσου, ἵνα μεταβῇ
εἰς Ρώμην καὶ ἐκθέσῃ εἰς τὸν Πάπαν τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς προόδους
αὐτοῦ, ἀπέθανε προώρως ἐν Νάξῳ, διατίξας ἵνα ἐκ τῶν χρημάτων
αὐτοῦ ἰδρυθῇ μικρὸν Μοναστήριον, μετὰ παρεκκλησίον, ἐν ᾧ θὰ ἡδύ-
ναντο νὰ λειτουργῶσι λατῖνοι κληρικοί. Μέχρι τοσοῦτου βαθμοῦ ἔξε-
τρέποντο οἱ τρόφιμοι τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ὑπὲρ τοῦ
παπισμοῦ.

Μετὰ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κόκκον ζήλου εἰργάζετο καὶ ἕτερος τρό-
φιμος τῆς ἐν Ρώμῃ Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, ὁ Νικηφόρος Με-
λισσηνός, δὲν εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Πάπας Παῦλος ε'.
Ὁ τότε μετὰ τὸν Ραφαὴλ Πατριάρχης ΚΠόλεως Νεόφυτος β' (1602—
3, 1608—12) εὐρίσκετο εἰς στενωπάτας σχέσεις πρὸς τοὺς Ἱησουίτας,
οἵτινες ἐφαίνοντο κυριαρχοῦντες ἐν ΚΠόλει, ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τοῦ
Κόκκου καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ὁ Πατριάρ-
χης Νεόφυτος τῇ 1 Μαρτίου 1608 ἀπέστειλε πρὸς τὸν Πάπαν Παῦλον
ε' πλήρη ἀφοσιώσεως ἐπιστολὴν διὰ τοῦ Ἐξάρχου αὐτοῦ Μιχαὴλ
Κραλλίου, εἰς δὲν ἀνέβηκε νὰ διαπραγματευθῇ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώ-
σεως. Μετὰ τοῦτο τῇ 5 Αὐγούστου 1608 ἀπέστειλε καὶ Ὁμολογίαν

1. Σ. Κ. τοῦ *ἐξ Οἰκονόμων*, Περὶ Φραγκίσκου τοῦ Κόκκου ἐπιστολή.
Ἀθήνησι 1863, σ. 31. 32. G. Hofmann, Griechische Patriarchen und
Römische Päpste. 114 Patriarche Jeremias II. 115 Die Patriarchen Mele-
tios Pegas, Neophytos II, Timotheos II, 116. Patriarch Joannikios II,
(Orientalia Christiana XXV, 2), Roma 1932, σ. 253. 254.

πίστεως, δι' ἧς ἐδήλου ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν καὶ πλήρη ἀναγνώ-
ρισιν τῆς διδασκαλίας τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πάπας ἀπήντησε
τῇ 20 Νοεμβρίου 1609 ἐκφράζων τὴν χαρὰν αὐτοῦ «πρὸς τὸν σεβά-
σμιον ἀδελφὸν Νεόφυτον, Πατριάρχην ΚΠόλεως». Οἷος ἀληθῶς
θρίαμβος! Ὁ Πάπας «χαιρετισμὸν καὶ ἀποστολικὴν εὐλογίαν» ἔγραψε
πρὸς τὸν Νεόφυτον «τὴν ἀδελφικὴν σου ἐπιστολὴν καὶ τὴν ἰδιοχείρως
ὑπογεγραμμένην Καθολικὴν Ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὴν ἁγίαν Ρω-
μαϊκὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Μητέρα καὶ Διδάσκαλον πασῶν τῶν Ἐκκλη-
σιῶν, ἐλάβομεν διὰ τοῦ ἀγαπητοῦ ὑμῶν υἱοῦ τοῦ Ἐξάρχου. Βάδιζε
πρὸς τὰ πρόσω ὡς ἤρξω, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου»! Ἐν νέᾳ ἐπιστολῇ
πρὸς τὸν Πάπαν ἔλεγεν ὁ Νεόφυτος ὅτι ἠῤῥαξαν ὁ ζῆλος αὐτοῦ ὑπὲρ
τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπήντησε δὲ ὁ Πάπας τῇ 7 Νοεμβρίου
1610 εὐχαριστῶν¹. Ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας De Salignac εἰσήγαγε
πρὸς αὐτὸν τὸ πρῶτον τοὺς Ἰησουίτας, οἵτινες καὶ ἐν ΚΠόλει καὶ ἐν
Χίῳ ἐλευθέρως εἰσγάγοντο. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν ΚΠόλει Ἰησουιτῶν
F. Canillac ἔγραψεν εἰς Ρώμην περὶ τῆς εὐνοίας τοῦ Πατριάρχου
πρὸς τοὺς Ἰησουίτας, προσθέτων ὅτι ὁ Νικηφόρος Μελισσηνὸς εἶχε
μεταπεισεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἐνώπιον τῶν Ἰη-
σουιτῶν ἐξέφραζεν ὁ Πατριάρχης τὴν ζωνορὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ὑπὲρ
τῆς ἐνώσεως, ὁμολογεῖ τὸν Πάπαν πρῶτον (il primo) ἐν τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ. Ὁ F. Canillac γράφων πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Προπαγάνδας ἐν
Ρώμῃ Καρδινάλιον Ροβέρτον Βελλαρμίν (R. Bellarmini) ἔθεώρει
βεβαίαν τὴν ἐνωσιν². Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Θεοφονείων τοῦ 1612 ὁ
Πατριάρχης Νεόφυτος εἶχε προσκαλέσει τοὺς Ἰησουίτας εἰς τὴν θείαν
λειτουργίαν καὶ εἰς τὸ μετ' αὐτὴν γεῦμα. Τυχαίως τὴν ἡμέραν ἐκείνην
ἐδρέθη καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος Λούκαρις ἐν τῷ
Πατριαρχείῳ διὰ τὴν ἐορτὴν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἰησουιτῶν F. Canil-
lac ἐגעώρυσεν αὐτὸν καὶ συνωμίλησεν, ἔγραψε δὲ εἰς Ρώμην ὅτι ὁ
Λούκαρις ἐξεφράσθη μετὰ σεβασμοῦ περὶ τοῦ Πάπα³.

Ἄλλ' εὐκόλον εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐπανάστασιν τῆς ψυχῆς
τοῦ Λουκάρεως κατὰ τῆς ἐκ τῶν σχέσεων ἐκείνων τοῦ Πατριάρχου
Νεοφύτου μετὰ τῶν Ἰησουιτῶν δημιουργουμένης ἐπικινδύνου διὰ τὴν
Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καταστάσεως. Ἐχοντες δὲ ὁ Κληρὸς καὶ ὁ

1. G. Hofmann, ἐνθ' ἀν. σ. 254, 255.

2. Αὐτόθι, σ. 256, 257.

3 G. Hoffman, Patriarch Kyrillos Lnkaris und die Römische Kir-
che, σ. 19.

λαὸς καὶ ἄλλας ἀφορμὰς ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Νεοφύτου καὶ κατώρθωσαν κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1612 ν' ἀπομακρύνωσιν αὐτὸν τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ ἐξορίσωσιν εἰς τὴν Ρόδον. Ἐγκατέστησαν δὲ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὸν Κύριλλον Λούκαριν «Ἐπιτηρητὴν» τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου¹. Ὅποια καταπληκτικὴ ὁμοιότης τῆς ζωῆς αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ! Ἀλλὰ καὶ τίς δὲν ἀναγνωρίζει τὸν δάκτυλον τῆς θείας προνοίας, ἐπεμβάσης εἰς τόσον κρίσιμον ἱστορικὴν στιγμήν καὶ ἀνακοιμάσης τὴν πρὸδον τοῦ λατινισμοῦ ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς ὀρθοδοξίας, ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ!

Ὅπως ὁ Πηγᾶς, οὕτω καὶ ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἐγνωρίσθη ἐν ΚΠόλει μετὰ διαφόρων Διαμαρτυρομένων καὶ δὴ μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Ὀλλανδίας Κορνηλίου Ἀγα (Orateur Cornelio Van Haghe), οἵτινες ἐπεζήτησαν τὰ μέσα τῆς ἀντιπράξεως κατὰ τοῦ ἐπικινδύνως ἐνίσχυομένου ἐν τῇ Ἀνατολῇ Παπισμοῦ. Ἡ ἐνίσχυσις δὲ αὐτοῦ ἐζημίουν μὲν καὶ τὸν προτεσταντισμόν, ἀλλὰ κυρίως ἐβλάπτε τὴν ὀρθοδοξίαν, παρασκευάζουσα τὸν ὄλεθρον αὐτῆς. Διότι οὐ μόνον Πατριάρχης λατινῶφρων ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐκάθητο θρόνον, ἀλλὰ καὶ ἱερεῖς Ἕλληνες ἀναφανδὸν ἐκήρυττον ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ ἐν μέσῃ Κωνσταντινουπόλει, ἐδέχσε δὲ ὁ Λούκαρις νὰ ἐπιτιμήσῃ τινὰ ἐξ αὐτῶν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς μελετήσας τοὺς κινδύνους, οὓς διέτρεχεν ἡ Ἐκκλησία οὐ μόνον ἀπὸ μέρους τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μέρους τῶν λατινοφρόνων Ἑλλήνων. Ἐφαίνετο ἡ Ἐκκλησία στερουμένη δυγμάτων πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τούτου. Ἡ ἀόριστος αὐτῆς κατάστασις ἐκυμαίνετο προσπελάζουσα πρὸς τὸν παπισμόν. Διότι ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω λόγων οἱ προτεστάνται ἦσαν κεκηρυγμένοι αἱρετικοί, νεωτεροποιοὶ καὶ ἀνατροπεῖς τῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρα οὐ μόνον ἐκ τῶν προτέρων ἀπεκλείετο πᾶσα πρὸς αὐτοὺς ἐπικοινωνία, ἀλλὰ καὶ ἐπεσπεύδετο ἡ πρὸς τὸν λατινισμόν προσέγγισις καὶ ἀφομοίωσις μετ' αὐτοῦ, προσιατευθέντος τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Πᾶς πολέμιος τοῦ παπισμοῦ εὐκόλως ἠδύνατο νῦν νὰ κατηγορηθῇ ὡς προτεστάντης, πολλῶ

1. *Μ. Γεδεών*, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», Α, 1938, σ. 317. 333. *Π. Ζεργλέντζη*, Ἡ πρώτη πατριαρχία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἐν Ἀθήναις 1921. Smith, Collectanea Narratio, σ. 18. Ὁ *Λέων Ἀλλάτιος*, (De ecclesiae occid. atque orientalis perpetua consensione, σ. 1074) δὲν ἐδίστασε καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐπινοήσῃ συκοφαντίαν» (Smith, σ. 19), καθ' ἣν δῆθεν ὁ Λούκαρις ἐπιδιώξας νὰ καταλάβῃ τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἀπεκρούσθη.

μᾶλλον ἐὰν φιλικῶς πρὸς τὸν προτεστανισμόν διέκειτο. Ὁ Μελέτιος Πηγάς ἐνεκα τοιαύτης αἰτίας κατηγορήθη ὡς προτεστάντης.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Λούκαρις ἦτο μὲν κεκηρυγμένος τοῦ παπισμοῦ πολέμιος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ φίλος τῶν προτεστάντων ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, ἀπλῆν μόνον συνάφας γνωριμίαν πρὸς προτεστάντας πρεσβευτάς. Ἀλλὰ διέγνων, ὅτι πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ παπισμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος ἡ βοήθεια τοῦ προτεσταντισμοῦ. Εἶπε ἀληθές, ὅτι ἡ πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν σχέσις ἡδύνατο πάλιν νὰ παρουσιάσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' ὥσως ὁ Λούκαρις «ἐπίστευσεν ὅτι ἦτο πιθανὸν ἡ μεταρρυθμίσις ἐν τῇ νηφαλίῳ ἐρευνῇ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας νὰ κατῴρθου νὰ ἐπανέλθῃ ὅθεν παρεξέκλινεν ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ θὰ προσήγγιζεν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὃ δὲ Λούθηρος θὰ ἔτεινε τὴν χεῖρα εἰς τὸν ἱερὸν Φῶτιον». Τοῦτο εἶπε ἀπλῆ προϋπόθεσις. Ὁ Ἄγγλος Sandius, περιοδεύσας κατὰ τὸ 1611 τὴν Ἀνατολὴν καὶ γνωρίσας τὸν Λούκαριν, ἐσημείωσε περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο *reformatae ecclesiae amicus*², ἀλλὰ τὸ πραγματικὸν φρόνημα τοῦ Λουκάρεως ὡς ὀρθοδόξου θεολόγου καὶ Πατριάρχου, ἐμμένοντος εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρεῖ ἡ σπουδαιότης ἀπὸ 30 Μαΐου 1612 λατινιστὶ γραφεῖσα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὀλλανδὸν διαμαρτυρόμενον θεολόγον καὶ πάστορα ἐν Χάγῃ τῆς Ὀλλανδίας Uytembogaert ἐπιστολή³.

Ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Λούκαρις προσφωνεῖ τὸν διαμαρτυρόμενον θεολόγον διὰ τῆς ἐν Χριστῷ εἰρήνης, διότι πᾶν χριστιανικὸν ἔργον πρόκειται ἀπὸ τῆς εἰρήνης νὰ ἀρχῇται καὶ εἰς εἰρήνην νὰ καταλήγῃ, ὡς ἔδειξεν ὁ Κύριος, παραγγέλλας τοὺς Ἀποστόλους εἰς οἶονδήποτε οἶκον εἰσερχόμενοι νὰ λέγωσιν «εἰρήνη τούτῳ τῷ οἴκῳ» καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς «εἰρήνη ὑμῖν». Ὁ Θεός, τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦμέγα, εἶναι εἰρήνη ἐν ἀρχῇ καὶ εἰρήνη ἐν τέλει. Προσφωνεῖ λοιπὸν τὸν «ἔλλογιμώτατον» ξένον θεολόγον διὰ τῆς εἰρήνης καὶ ἐλπίζει ὅτι ἡ γνωριμία αὐτῶν θὰ συντελέσῃ εἰς καλὸν τι καὶ σωτήριον, διότι ἀρίστως ἔχει περὶ αὐτοῦ πληροφορίας παρὰ τοῦ «διασημοτάτου

1. Κ. Παρίση, Βιογραφικὴ Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία (Κων/πολις 1904) σ. 177.

2. T. h. S m i t h, Collectanea, σ. 71.

3. A y m o n, Monuments authentiques de la religion des grecs, A la Haye 1708, σ. 125 ἑξ. Ἀρχικῶς ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ J a c. A r m i n i i, Praestantium ac erud. virorum epist. eccles. et theol., Amsterdami 1648, σ. 314 ἑξ. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ E. Legrand παρέτρεξε τὴν σπουδαιότητα ταύτην ἐπιστολήν.

Ρήτορος ἐν τῇ τῶν Τούρκων Αὐλῇ «Κορνηλίου Χάγα, μεθ' οὗ προσφάτως εἶχε συναντηθεῖ ἐν ΚΠόλει, ἔνθα ὁ μὲν Πατριάρχης ἐξ Αἰγύπτου, ὁ δὲ Χάγας ἐκ Βελγίου εἶχον μεταβεῖ. Προτραπείς ὑπ' αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολήν, διανοηθεὶς, ἄλλως τε, νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ ὅτε ἤκουε τὸν Χάγαν διηγούμενον τὰ κατὰ τὸν Ὀλλανδὸν θεολόγον καὶ πάστορα. Γράφει λοιπὸν «λειτουργὸς πρὸς λειτουργὸν καὶ πρὸς ποιμένα ποιμήν», ἑκάτερος τῶν ὁποίων τὴν προσηγορίαν λαμβάνει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ. Καίτοι δὲ ἀμφότεροι εἶναι ποιμένες, βέβαιον εἶναι ὅτι διατελοῦσιν ὑπὸ ἓνα ποιμένα, ὅν δέον πάντες νὰ τάττωνται ἂν θέλωσι νὰ ὦσι τοιοῦτοι. Ὅτι δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ προέρχεται εἶναι ἀγαθόν. «Τὸ κακὸν ὅμως, λέγει, ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι σὺ μὲν ὁμολογεῖς τὴν ἐμὴν ἐκ Θεοῦ κλήσιν (vocatio), ἐγὼ δὲ δὲν ὁμολογῶ τὴν σὴν· τὸ δὲ χεῖρον, εἰς ἐξ ἡμῶν παρορῶν τὸ ἀρχαῖον κύρος τῶν πατέρων, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἱερὰν γραφὴν, παρεισάγει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνθρωπίνως δοξασίας καὶ νεωτερισμοὺς, ὅν ἤδη κατακλυσθεῖσα (immersa) ἡ ἐκκλησία φαίνεται βαρέως πάσχουσα. Ἀντὶ τῆς πίστεως εἰσάγεται κενὴ φιλοσοφία, εὐστροφον ξίφος μὴ φρουροῦν τὴν ὁδὸν τοῦ παραδείσου, ἀλλὰ κωλύον αὐτήν. Ἡμεῖς ὅμως ἀντὶ τῆς φιλοσοφίας ὑποκαθιστῶμεν τὸν Χριστόν, εἰς ὃν πιστεύομεν, καὶ ἂν μὴ οὗτος ἐγκρίνῃ τὰ μυστήρια τῆς πίστεως, δὲν ἀποδεχόμεθα αὐτὰ· τοῦτον μόνον τιθέμεθα θεμέλιον σωτηρίας. Ἐὰν λοιπὸν ἐγὼ ταῦτα εἴπω περὶ σοῦ ἢ ἀποδώσω εἰς σέ, θὰ μεταστρέψῃς ἀντιστρόφως πρὸς με· ἐὰν δ' ἀμφότεροι πρὸς τὸν Ῥωμαῖον πάπαν στραφῶμεν, οὗτος ἀμφοτέρους θὰ ἀφορίσῃ καὶ θὰ χαρακτηρίσῃ αἰρετικούς. Ἴδου ποῦ ἔγκειται ἡ ἀθλιότης (miseria) καὶ ὅποια τῆς ἀληθείας ἡ σύγχυσις· καὶ οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ δυνάμενος νὰ ἀνακόψῃ τοιοῦτον ἄτοπον (absurdum) καὶ νὰ ἀποβάλῃ ἀπὸ τῆς χριστιανοσύνης τηλικαύτην ἀσχημίαν (obscaenitas). *Τινὲς φαίνεται ὅτι ἐξονετρίζουσιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀμάθειαν, ὅτι δηλὰ δὲ ἐντεῦθεν αἰσπουνδαὶ τῶν γραμμάτων καὶ ἡ φιλοσοφία μενηγάστειυσαν εἰς ἄλλους τόπους. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο βεβαίως, ὅτι ἡ Ἀνατολὴ εἶναι τώρα ἀμαθής, δύναται νὰ λογισθῇ μακαριωτάτη. Διότι, καίτοι διὰ τὴν τῶν Τούρκων τυραννίαν πιέζεται ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν καὶ οὐδεμίαν εὐκολίαν ἔχει νὰ διδαχθῇ, μέγα ὅμως ἐντεῦθεν προσκομίζεται κέρδος· διότι δὲν ἔγνωρισεν ὅποια τὰ δηλητηριώδη ζητήματα τὰ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν μολύνονται τὰ τῶν ἀνθρώπων ὄψια. Νέα ἄγνωστα τέρατα εἶναι εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ καινοτομίαι, ὅς πρέπει νὰ φοβώμεθα μᾶλλον ἀντὶ*

νὰ ἐγκολπωθῶμεν. Ἀρκεῖται ἡ Ἀνατολὴ εἰς τὴν ἀφελὴ εἰς Χριστὸν πίστιν, ἣν ἐδιδάχθη παρὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ προγόνων, καὶ ἐν ταύτῃ ἐγκαρτερεῖ ἀψηφοῦσα τὸν χάριν αὐτῆς ἐπαπειλούμενον θάνατον. Οὐδέποτε ἀφαιρεῖ, οὐδέποτε προστίθῃσι τι, οὐδέποτε μεταβάλλει, ἀεὶ ποτε ἡ αὐτὴ μένει, ἀεὶ ποτε ἀκεραίαν τὴν ὁρθοδοξίαν κρατεῖ καὶ τηρεῖ· ὁ δὲ ἐπιζητῶν σπουδαίως νὰ συγκρατήσῃ καὶ ἐφ' ἐξῆς τὸ χριστιανικὸν καθεστὼς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, ἀναλαμβάνει σπουδαιότατον ἔργον καὶ ἀναζωπυρεῖ ὑπεκκαίων τὰς ψυχάς. Διότι οἱ χριστιανοὶ ἀφ' οἷον ὑπεδουλώθησαν, καὶ ἄν, ὥς ὑπὸ ἐγκλωρίων ὄψεων, ὑπὸ τῶν ἀπίστων καταδιώκονται, καὶ ἂν βλέπωσιν ἑαυτοὺς ἀποστερουμένους τῆς περιουσίας, καὶ ἂν βλέπωσιν ἀρπαζομένους ἀπὸ τῆς ἀγκάλης τοῦ υἱοῦ, καὶ ἂν συνεχῶς θλίβονται καὶ βασανίζονται, ἵνα μὴ εἴπω τι πλεόν, δὲν εἶναι ὅμως εἰς τούτους βαρὺ τὸ νὰ πάσχωσι ταῦτα διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, καὶ προθύμως, καθάπερ πολλὰ χῶς ἐπισιῶθη, τυχοῦσης περιστάσεως, καὶ τὸν θάνατον ἐπομένονσιν. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται πιθανῶς ἡ τοῦ Θεοῦ παντοδυναμία, ὅπόθεν τοσαύτη δίδεται τοῖς ἀνθρώποις χάρις ὥστε «ἡ ἐκείνου δόναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται», ἡ θεία δὴ δὴ δύναμις ἐκδηλοῦται ἰσχυρότερον ἐν χαλεποῖς καιροῖς τῶν παθημάτων. Δὲν εἶναι τοῦτο θαυμάσιον; Δὲν εἶναι ταῦτα τὰ στίγματα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ἃ ἔφερεν ὁ Παῦλος ἐν τῷ σώματι; Οὐ ἔνεκα οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἐν οὐδενὶ λογιζόμενοι τὰς ἀνέσεις τοῦ βίου καὶ μεταβλητὰς ὑπολογίζοντες, αἴρουν τὴν ψυχὴν πρὸς ἓν τέρμα, ὅπερ ἔστιν ἡ κληρονομία τῆς οὐρανίου Βασιλείας πρὸς δόξαν Θεοῦ. Ἀλλὰ πρὸς τί ἐξιστοροῦμέν σοι ταῦτα; Ἵνα δηλονότι ἐννοήσῃ ἡ σὴ σύνεσις, ὅτι ἐν ταύταις ἐδῶ ταῖς χώραις εἶναι χαλεπὸν νὰ παραδεχθῶμεν νέον τι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πίστει, οὐδὲ θὰ συμφωνήσωμέν ποτε μετ' ἐκείνων ὅσοι, ἂν καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι φαίνονται ὅτι πράττουσι ταῦτα ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ὠφελείᾳ, τὰ πράγματα ὅμως διδάσκουσιν ὅτι γίνονται ταῦτα πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ ὅλου χριστιανισμοῦ· καὶ θὰ ἡνδρόμην ἵνα ὁμοῦ μεθ' ἡμῶν ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ ὑμετέρα ἐκκλησία τοῦτον τὸν κανόνα, διότι δὲν θὰ προσήπτοντο αὐτῇ ὅσα σποράδην οὐκ ὀλίγοι συγγραφεῖς προσάπτουνσι. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει εἰς ἐμὲ τόση εὐχέρεια τοῦ πραγματεῦσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' οὐδὲ καιρὸς νὰ γράψω πλείω, παραλείπω ταῦτα καὶ δὲν ἐκτείνομαι περαιτέρω. Ἴσως δ' ἐκτελέσω τοῦτο διὰν ἐννοήσω ὅτι δὲν θὰ εἶναι δυσάρεστον εἰς τὴν σὴν ἐλλογιμότητα νὰ ἀναγινώσκῃ ἐπιστολὰς μου, καὶ ὅτι δὲν ὑποτιμᾷς τόσον σπουδαῖα πράγματα. Ἀρκοῦμαι

δὲ πρὸς τὸ παρὸν ὅπως ἡ σύναψις τῆς ἡμετέρας φιλίας λάβῃ ἀρχὴν ἐκ ταύτης τῆς περιστάσεως, ἣτις παρεκίνησεν ἡμᾶς νὰ γράψωμεν πρὸς τὴν σὴν λογιότητα, καὶ ὅπως ἐντεῦθεν εὐδοκωθῇ τὸ ἀρέσκον εἰς τὸν πανάγαθον καὶ κραταῖον Θεόν, ὅπως δῆλα δὴ τῇ τούτου συνάρσει ἐπιτελέσωμεν, πρὸς παραμυθίαν ἑκατέρου ἡμῶν, πᾶν τὸ συμβάλλον πρὸς δόξαν Αὐτοῦ».

Εἶναι προφανὲς ἡ ἐξαιρετικὴ σπουδαιότης τῆς πρώτης ταύτης ἐπιστολῆς τοῦ Λουκάρεως πρὸς προτεστάντην θεολόγον. Τείνει ὁ Λούκαρις φιλικὴν χεῖρα πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Γινώσκει ὅμως καλῶς τὰς ἐλλείψεις τοῦ προτεσταντισμοῦ, διότι ἀνέγνω συγγράμματα κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπικρίνει μετὰ λεπτότητος τὸν προτεσταντικὸν ὀρθολογισμόν. Ἐκφράζει δὲ τὴν εὐχὴν ὅπως καὶ ἡ προτεσταντικὴ «Ἐκκλησία» ἀκολουθήσῃ τὸν κανόνα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀποφευγούσης τὰς καινοτομίας ἐν τῇ πίστει. Δηλοῖ ὁ Λούκαρις ὅτι δὲν θὰ συμφωνήσῃ ποτὲ πρὸς τοιούτους καινοτόμους, τοὺς προξενοῦντας σκάνδαλον. Ὡς «τέρατα» χαρακτηρίζει διὰ τὴν Ἀνατολὴν τὰς καινοτομίας καὶ ἐξαίρει τὴν ἐμμονὴν αὐτῆς εἰς τὰς παραδόσεις, παρέχον ἅμα ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ὑπὸ τοὺς ἀλλοθρήσκους δυνάστας καταστάσεως αὐτῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν θεωρεῖ εὐτυχῇ διότι εἶναι ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐν τῇ Δύσει ἐκ τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τοῦ παπισμοῦ ἐπικρατούσης συγχύσεως. Ἐν γένει ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ παρίσταται ὁ Λούκαρις ἔχων βαθεῖαν ἐπίγνωσιν τῆς διαφορᾶς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν, καίτοι ἐπιδιώκει τὴν φιλίαν τούτου, ὥς ἔπραξεν ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ἅμα δὲ βαθεῖαν ἐπίγνωσιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς εἰσαγωγῆς οἰασδῆποτε καινοτομίας ἐν τῇ πίστει.

Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Λούκαρις ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκόμενος, ἀλλ' ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ταχέως· διότι τῷ 1612 ἐξελέγει τὸ δεύτερον Πατριάρχης ὁ Τιμόθεος Β', ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις, ὅς διηγεῖται ὁ Λούκαρις. «Ἐπιστατοῦντος αὐτοῦ (ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου) Τιμόθεος ὁ παλαιῶν Πατρῶν καὶ Παΐσιος Θεσσαλονίκης καὶ Τιμόθεος Λαρίσης καὶ Γερμανὸς ὁ πρόην Μονεμβασίας διὰ τινὰς κρυφίας αἰτίας, τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ Πατριαρχεῖον πτοηθέντες, ἐφατρίσαν, ἐλύσαντες καὶ ἄλλους μετὰ πονηρίας καὶ ἀπάτης καὶ χρήματα πολλὰ τοῖς ἀρχουσιν ὑποσχεθέντες ὥστε λαβεῖν τὸ Πατριαρχεῖον, ἐπανεβῆσαν δὲ τὸ πεσκέσιον χιλιάδας χρυσίνων ὀκτὼ καὶ τὸ χαράτζιον τοῖς τρισὶν ἐν προσέθεσαν μέρος, ὁ δὲ βασιλικὸς ἐπίτροπος καὶ ἄλλοι

ἄρχοντες γνόντες τὴν ἐκείνων ραδιουργίαν οὐκ ἔσπερξαν πρὸ τοῦ ἐρωτηθῆναι τὸν Ἀλεξανδρείας, εἰ καὶ αὐτὸς στέργει τὴν ἐπανάβασιν· οὕτω γὰρ αὐτῷ καὶ οὐχ ἑτέρῳ τὸ Πατριαρχεῖον ἐπικούτο· εἰς δὲ τὴν τούτου σκέψιν καὶ διορίαν παρέσχεν ὁ βασιλικὸς ἐπίτροπος τῷ Ἀλεξανδρείας Ἰν' Ἰδὴ τὸ συμφερότερον καὶ ἀποκριθῆ. Τότε οἱ συνωμόται φόβῳ συσχεσθέντες προσέτρεξαν τῷ Ἀλεξανδρείας καὶ ἐδεήθησαν Ἰν' ἐκουσίως παραιτήσεται· ἦσαν γὰρ πλεῖστα χρήματα ἀνηλωκότες. Ὁ οὖν Ἀλεξανδρείας πῇ μὲν μὴ στέργων τὴν ἐπανάβασιν, πῇ δὲ τὰς συγχύσεις τὰς ψυχοβλαβεῖς ἀπεχθόμενος ἐτοίμως παρητήθη¹.

Ἀπελθὼν ἐκ ΚΠόλεως μετέβη εἰς Ἅγιον Ὅρος ἔνθα προήδρευσε τῇ 24 Μαΐου 1613 συνάξεώς τινος πρὸς λύσιν κτηματικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν Μονῶν Ἰβήρων καὶ Χιλιανδαρίου². Ἐξ Ἀγίου Ὁρους εἰς Βλαχίαν μεταβάς ἔγραψεν ἐκεῖθεν ὁ Λούκαρις τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1613 δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν εἰρημένον Ὀλλανδὸν θεολόγον. Ἐν αὐτῇ, ὁμοίως τῇ πρώτῃ λατινιστὶ γεγραμμένη, ἐπαινεῖ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐλέγχων τὸν τυφλὸν ἐγωῖσμόν τῶν λατίνων καὶ προτρέπων τοὺς προτεστάντας νὰ μὴ ἐκκλίνωσι τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως. Προβαίνων εἰς διαπραγματεύσιν θεολογικῶν ζητημάτων, ἐκθέτει τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ ἁγίας Τριάδος, ἀναιρῶν τὴν λατινικὴν καὶ προτεστάντικὴν δόξαν περὶ τοῦ filioque· μεταβαίνων δὲ εἰς τὸ ζήτημα περὶ μυστηρίων καθόλου ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας, ἐπειδὴ πρὸς προτεστάντιν ἔγραφε. Παρέχει ὕστερον πληροφορίας περὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς καταστάσεως αὐτῆς καὶ τῶν κατ' αὐτῆς ἐνεργειῶν τῶν Ἰησουϊτῶν· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν μικρῶν αἰρετικῶν κοινοτήτων τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς καλεῖ ἑαυτὸν ὁ Λούκαρις ἐχθρὸν τῆς ἀμαθείας καὶ παρακαλεῖ ἵνα στείλωσιν εἰς αὐτὸν κατάλογον τῶν σπουδαιότερων συγγραφέων τῶν διαπραγματευθέντων περὶ τῶν διαφόρων βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐρμηνευσάντων αὐτὰ ἢ ἄλλας ἐπιστήμας ἐρευνησάντων³. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ σαφέστερον δηλοῖ ὁ Λούκαρις τὴν τάσιν αὐτοῦ ἵνα διὰ τῆς βοηθείας τοῦ προτεστάντισμοῦ καταπολεμήσῃ τὸν παπισμόν· ἐὰν δὲ λέγῃ ἐν αὐτῇ,

1. Legrand IV, 269—270.

2. *Μ. Γεδεών*, ἔνθ' ἀν. σ. 344—346. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, σ. 89. Βραδύτερον ὁ Λούκαρις ὡς Πατριάρχης ΚΠ. ἐξέδωκεν ἐπιτίμιον κατὰ τῶν Χελανδαρηνῶν μοναχῶν διὰ τὴν παραβίασιν τῆς ἀνωτέρας ἀποφάσεως, αὐτόθι σ. 94.

3. Αὐτόθι IV, 292—313. A y m o n, Monuments, σ. 164.

ὅτι τὸ «πνεῦμα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δύναται νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοῦ τῶν προτεστάντων διότι διάγουνσιν ὡς χριστιανοί», τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Λουκάρεως συνετελέσθη μεταβολή τις. Τοιαύτας ἐκφράσεις ἡδυνάτο τις ν' ἀναζητήσῃ καὶ εἰς πρὸ τοῦ Λουκάρεως καὶ μετὰ τὸν Λούκαριν πατριαρχικὰ ἔγγραφα πρὸς προτεστάντας. Διὰ τῶν πρὸς τὸν Uytenbogaert ἐπιστολῶν οὐδαμῶς ἐδήλωσεν ὁ Λούκαρις, ὅτι ἐσκόπει νὰ παρεκκλίνῃ τῆς ὁρθοδόξου πίστεως.

Ἄλλ' οὐδόλως εἶνε παράδοξον, ὅτι οἱ λατίνοι καὶ λατινόφρονες παρεξήγουν τὰς σχέσεις αὐτοῦ ταύτας καὶ διέδιδον τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ὅτι ἦτο λουθηρανός. Ὁ Λούκαρις ἦτο φίλος τῶν λουθηρανῶν χωρὶς νὰ εἶνε τὸ φρόνημα λουθηρανός· ἀναντιρρήτως ὅμως ἦτο κεκηρυγμένος πολέμιος τῶν λατίνων καὶ λατινοφρόνων. Ἡ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δρᾶσις αὐτοῦ ὁμοιάζε πληρέστατα πρὸς τὴν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον ὁ Λούκαρις ἔσχε τὸ ατύχημα νὰ δεῦν κατ' ἑαυτοῦ τῶν λατίνων καὶ λατινοφρόνων τὴν ἀπέχθειαν, ὥστε δυστυχῶς καὶ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐγένετο κατ' αὐτοῦ.

Ἀπόκρουσις τῶν λατινοφρόνων.

Ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἐκ ΚΠόλεως ἀφῆκε καὶ πάλιν ἐλεύθερον τὸ πεδῖον τῆς δράσεως εἰς τὴν λατινικὴν προπαγάνδαν. Ὁ Νικηφόρος Μελισσηνὸς ἔγραψε τῇ 13 Αὐγούστου πρὸς τὸν ἐν Ρώμῃ ἀρχηγὸν τῶν Ἰησουϊτῶν ὅτι τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ κατώρθωσε νὰ ἐλκύσῃ τὸν Πατριάρχην Τιμόθεον β' πρὸς τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Παρεκάλει δὲ αὐτὸν ὅπως συζητήσῃ μετὰ τοῦ Καρδινάλιου Ροβέρτου Βελλαρμίνου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς προπαγάνδας, ἐπὶ τινων σημείων, ἐφ' ὧν νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Πάπα. Παρασκευάζετο, φαίνεται, ὁλόκληρον σχέδιον προδοσίας τῆς ὁρθοδοξίας καὶ ἐπισήμου ἐγκαθιδρύσεως τοῦ παπισμοῦ ἐν ΚΠόλει. Πρὸς τὸν Βελλαρμίνον τὰ τῆς παρασκευαζομένης ἐνώσεως ἀνήγγειλε καὶ ὁ ἐν ΚΠόλει Πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Acaill von Harlay Sancy, δι' ἐπιστολῆς ἀπὸ 31 Ἰανουαρίου 1613, ὑπέβαλε δὲ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν Πῖον ε' τὸ σχέδιον τῆς ἐνώσεως. Ὁ Πάπας ἐπῆρσε τὸν ζήλον τοῦ Πρεσβευτοῦ. Ἀπεφασίσθη δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἴδρυσις Σχολείων ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Διὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῶν δὲν εὐρίσκοντο τ' ἀπαιτούμενα χρήματα, ἀλλ' ὁ Βελλαρμίνος ἔγραψε πρὸς τὸν Γάλλον Πρεσβευτὴν, ὅτι ἀνενδότως εἰργάζετο ὅπως εὕρῃ τὰ μέσα καὶ σώσῃ τὰς ψυχὰς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὲρ ὧν

ἐχύθη τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ! Ὡς νὰ μὴ ἦσαν λοιπὸν χριστιανοὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς καὶ θὰ καθίσταντο τοιοῦτοι μόνον διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν Πάπαν! Ὁ ἐν Ρώμῃ εὐρισκόμενος τότε ἰησουΐτης Canillac συνειργάζετο πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου. Ὁ Πατριάρχης Τιμόθεος κατὰ Μάρτιον τοῦ 1615 ὑπέβαλε μυστικῶς Ὁμολογίαν πίστεως, ἔγραψε δὲ πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως Νεκταρίου, εὐχαριστῶν διὰ τὴν ἀποστολὴν ἀντιτύπου τῶν Πρακτικῶν Συνόδων καὶ παρεκάλει ὅπως ἰδρῦσῃ ἐν ΚΠόλει Σχολὴν πρὸς θρησκευτικὴν μόρφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων, ἐπεδήλου δὲ ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ εἰς αὐτόν, εἰς τὸν Πάπαν, ὥς εἰς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἥρκει μόνον νὰ λάβῃ διαταγὰς. Ὁ Canillac ὑπέβαλεν ἀντίγραφα τῶν ἀνωτέρω κειμένων εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ἰησουΐτῶν Aquaviva τῇ 14 Μαρτίου 1615, παρακαλέσας μόνον νὰ τηρηθῇ μυστικότης¹. Ἐν τῷ μεταξὺ ἰδρῦθη ἐν ΚΠόλει ὑπὸ τοῦ Πατριαρχοῦ καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἰησουΐτας Σεμινάριον πρὸς θρησκευτικὴν μόρφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων, πρόδηλον δὲ ὅτι ἐδημιουργεῖτο ἐν ΚΠόλει εὐμενῆς ἀτμόσφαιρα πρὸς τὴν παρασκευαζομένην πλήρη ἐπικράτησιν τοῦ παπισμοῦ.

Μόνος ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ἐν Βλαχίᾳ τότε διατρίβων, δὲν ἠνόει τὴν κίνησιν ἐκείνην καὶ διὰ τοῦτο κατηγορεῖτο ὡς λουθηρανός. Εἰς τὸν Λούκαριν ἐδόθησαν πολλάκις ἀφορμαὶ ἵνα ἐκδηλώσῃ τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ σθένος καὶ τὴν παρρησίαν. Ἀλλὰ δύο αὐτοῦ ἐπιστολαί, ἐκ Βλαχίας γραφεῖσαι τῷ 1613 πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Τιμόθεον, εἶνε τὸ ἄριστον μνημεῖον τοῦ σθένους αὐτοῦ καὶ τῆς παρρησίας. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ἐξεικονίζει ὁ Λούκαρις τὴν οἰκτρὰν τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατάστασιν, συναποκρούων τὰς καθ' ἑαυτοῦ κατηγορίας. Ψέγει τὸν Τιμόθεον διότι συνεφώνησε μετὰ τοῦ Νεοφύτου, ὁργάνου τῶν Ἰησουΐτῶν, καὶ εἰς τὸν φόνον τοῦ Λουκάρεως: «Ἐτι παρῇν αὐτόθι (ἐν ΚΠόλει) ἐγώ, ὅτ' ἐκαυχῆθης ἐν τῷ Πατριαρχεῖω βούλεσθαί σε διὰ τινος καπιτζῆ ἀποκτεῖναί με εἴ που βουλευθῶ εἰς Μπογδανίαν παραγενέσθαι, καὶ νῦν γέγονεν ἔργον ὁ λόγος ἵνα καὶ τῷ κυρ Νεοφύτῳ χαρίσῃ. Εἴτ' ἀγνοεῖς ὁποῖός ἐστιν ὁ κυρ Νεόφυτος, οἷαν προκοπὴν ποιήσας ἔχει ἐν τῇ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίᾳ, πόσον κατεργράπανεν ἐκείνην;... Συνεφώνησας ὅμως ἐκείνῳ ἀποκτεῖναι τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἐμέ, τὸν ἐπιβάτην, τὸν φθορέα, τὸν ἀλιτήριον, τὸν κλέπτην, τὸν Δούτηρον, τὸν πλάνον, τὸν ἐπιζήμιον. Τούτοις δὲ καὶ

1. G. Hofmann, ἐνθ' ἀν. σ. 46 ἐξ. 266 ἐξ.

πλείοσιν ὀνόμασι τετίμηκέ με ὁ κύριος Νεόφυτος. Ἐγὼ δὲ τιμὰς τὰς ἐκείνου ὕβρεις λογιζομαι». Τὰς ἀνωτέρω ὕβρεις ἔγραψεν ὁ Νεόφυτος πρὸς τοὺς Ἀγιορείτας, ἀποπειραθεὶς ἐν συνεργασίᾳ καὶ τοῦ Τιμοθέου νὰ φονεύσῃ αὐτὸν καθ' ὃν χρόνον εὗρίσκετο ἐν Ἀγίῳ Ὄρει¹. Ἀδικωτέραν κατηγορίαν ἐμποιοῦσαν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ μεγάλην ὀδύνην ἐθεώρει τὴν διαδιδομένην ἰδίως ὑπὸ τοῦ πρώην Πατριάρχου Νεοφύτου ὅτι ἦτο λουθηρανός. Διαμαρτυρόμενος κατὰ τῆς συκοφαντίας ταύτης ἔγραψεν ὁ Λούκαρις πρὸς τὸν Τιμόθεον: «Ἀλλὰ τί εἶπω, τί ἀποκριθῆσομαι ἀνδρὶ ἄφρονι καὶ μωρῷ; Ἐξετράπη ὁ ἄνθρωπος, βλέπων οὐ βλέπει ὅτι τὸ τερπνὸν τῆς ἐμῆς ὀρθοδοξίας χρῆμα λάμπει τῷ κόσμῳ, αὐγάζει τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις οὐ συμφέρει μοι καυχᾶσθαι, ἐν τούτῳ δὲ εἰ καυχῆσομαι οὐκ ἔσομαι ἄφρων. Εἰ γὰρ χιλιάκις διωχθῶ καὶ συκαφαντηθῶ παρ' ὑμῶν κακῶς ἀκούων, ἀλλ' ἐγὼ εἰμι ὃ εἰμι καὶ ὃ με γινώσκουσιν ἅπαντες, πλὴν ὑμῶν τῶν ἐμῶν ἀδελφῶν· εἰ δέ που καὶ χρεῖα γένηται καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως, ὅσον ἰσχύει ἡ ἐμὴ εὐσέβεια καὶ ὀρθοδοξία, δηλώσω ἐπὶ συνόδου, ἐπὶ ἐκκλησίας καὶ ἐνώπιον τοῦ κόσμου παντός· καὶ γνώσεσθε ὅτι ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Θεός, ὁ εἷς καὶ τρισυπόστατος παρ' ἡμῶν ὀρθοδόξως καὶ προσκυνούμενος καὶ λατρευόμενος καὶ πιστευόμενος καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἐκ τῶν οὐρανῶν κατελθὼν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν τὴν ἀνθρωπίνην προσλαβόμενος φύσιν, καὶ σταυρωθεὶς καὶ ταφείς καὶ ἀναστὰς καὶ ἀναληφθεὶς καὶ καθεζόμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐντυγχάνων ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, τῇ παρ' ἡμῶν πρεσβευομένη ἀληθεῖα ἐμφορᾷ πᾶν στόμα λαλοῦν ἄδικα καὶ καταισχυνεῖ τοὺς καταψευδομένους ἡμῶν καὶ πληρώσει τὰ στόματα αὐτῶν ἀτιμίας»².

Καὶ ἐκ τούτων τῶν φράσεων καὶ ἐκ τοῦ ὅλου πνεύματος τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν τοῦ Λουκάρεως καταδηλοῦται ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ καὶ ἀκραφνῆς ὀρθοδοξία. Πρέπει τις νὰ μὴ λάβῃ οὐδόλως ὑπ' ὄψει τὴν παιδείαν καὶ τὴν μέχρι τούδε δρᾶσιν τοῦ Λουκάρεως ἵνα ὑποπτεύσῃ, ὅτι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ τὴν ὀρθοδοξίαν ἀπὸ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐὰν δὲ τῷ ὄντι ἀναμφιβόλως ἦτο εἰς θέσιν ὁ Λούκαρις νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ προτεσταντισμὸς ἦτο αἰρετικὴ διδασκαλία, οὐδαμῶς δικαιούμεθα νὰ μὴ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποκήρυξιν μὲν τοῦ προτεσταντισμοῦ, δήλωσιν δὲ περὶ τῆς ἐμμονῆς αὐτοῦ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ. Οὐδαμῶς ἐπίσης δικαιούμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι μέχρι τῆς στιγ-

1. Legrand IV, 273. 278. 279. 282.

2. Αὐτόθι, IV, 280. 281. Πρβλ. σ. 281—289.

μῆς ταύτης δὲν εἶχεν ὁ Λούκαρις σχηματίσει ἀπηκριβωμένην γνώμην περὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ ὡς αἰρέσεως καὶ ὅτι ὑφίστατο εἰσέτι ἐξέλιν, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων αὐτοῦ ἀναδίδεται ἡ πρώτη ἐαρινὴ πνοὴ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προτεσταντισμοῦ, κατὰ ποιητικὰς καὶ φαντασιώδεις προϋποθέσεις¹. Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ὁ Λούκαρις εἶχεν ὥριμον ἤδη τὴν θεολογικὴν συνείδησιν ἀπὸ πολλοῦ καὶ ὅτι οὐδεμία ἐν αὐτῷ ἐπετελεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξέλιξις· ἐδίδοντο δὲ μόνον εἰς αὐτὸν ἀφορμαὶ ἵνα ἐκδηλοῖ τὸν ἀπέραντον αὐτοῦ ζῆλον ὑπὲρ τῆς ὁρθοδοξίας, στρεφόμενον ἰδίως ἐναντίον τῶν λατίνων καὶ λατινοφρόνων, μάλιστα δὲ τῶν ἰησουϊτῶν. Τούτους ἐν Βλαχίᾳ, διὰ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ, ὧν πλεῖσται σώζονται, ἐπὶ τριετίαν περίπου διήλεγξεν.

Οὕτω δὲ τῇ 28 Νοεμβρίου 1613 ἐν Ἰασίῳ εὗρισκόμενος ἀπήγγειλεν ὁμιλίαν εἰς τὴν ιγ'. Κυριακὴν τοῦ Λουκᾶ. Κατὰ τὸ ἔτος 1614 ἀπήγγειλεν ἐν Τριγοβύστῳ εὗρισκόμενος, τῇ πρωτευούσῃ τῆς Βλαχίας, πέντε ὁμιλίας καὶ μίαν ἐν Βουκουρεστίῳ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὰ ἐγκαίνια Ναοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ἐν τῇ ἐν Τριγοβύστῳ ὁμιλίᾳ τῆς 11 Δεκεμβρίου 1614 ἐδίδαξε περὶ τῆς «μετουσιώσεως» ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ. Κατὰ τὸ ἔτος 1615 διέμενεν ἐν Τριγοβύστῳ ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρις Ἰουνίου, σώζονται δὲ οκτὼ ὁμιλίαι, ὧν ἡ τελευταία εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου². Ἐκ Μολδοβλαχίας παρηκολούθει μετὰ προσοχῆς καὶ τὰ ἐν Ρωσίᾳ συμβαίνοντα, ἀπηύθυνε δὲ διαφόρους ἐπιστολάς πρὸς τὴν ἐν Λεοντοπόλει σταυροπηγιακὴν Ἀδελφότητα. Τῇ 25 Μαρτίου 1614 γράψας ἐξ Ἰασίου ἔλκε τὰς ἀπορίας τινῶν ρώσων, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι αἱ χριστιανικαὶ τελεταὶ δὲν πρέπει νὰ τελῶνται διὰ μουσικῶν ἱσμάτων καὶ ψαλμοφιδῶν, θελγουσῶν τὰς ἀκοάς, ἀλλὰ δι' ἀπλῆς προσευχῆς. Ὁ Πατριάρχης ἀπήντησεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν δεόν νὰ γίνηται χρῆσις τῆς ψαλμοφδίας, ἥτις ἄλλως τε κατανύγει σφοδρῶς καὶ αἵρει τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ ἄνω, καὶ ἥτις μαρτυρεῖται ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἀγίας Γραφῆς³. Τῇ 16 Ἀπριλίου 1614 γράψας πάλιν παρεμύθει τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος καὶ τοὺς

1. Ph. Meyer, Lukaris PRE³, XI, 686.

2. *Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου*, Κυρίλλου Λουκάρεως Πίναξ ὁμιλιῶν, σ. 14.

3. A. S. Krilovsky, Ἡ ἐν Λεοντοπόλει Σταυροπηγιακὴ Ἀδελφότης (ῥωσ.) ἐν Κιέβῳ 1904, σ. 42—44. *Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου*, Ἑλλήνων ἐπιστολαὶ πρὸς ρώσους κατὰ τὸν ιστ' καὶ ιζ' αἰῶνα, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» KB' 1923, 137—139.

δρθοδόξους ἐν γένει ὑφισταμένους καταπίεσεις ἐκ μέρους τῶν οὐνιτῶν, συνίστα ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην, προέτρεπεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν ὑπαρχόντων καὶ ἰδρυσιν ἄλλων Σχολείων, ἐξεύρεσιν Διδασκάλου, ὥς καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ Τυπογραφείου. Ἐν τρίτῃ ἀπὸ 8 Μαΐου 1614 ἐπιστολῇ προέτρεπε τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος νὰ προφυλάττωσι τὰ τέκνα τῶν ἀπὸ τῆς οὐνίας, νὰ ἔχωσι καλοὺς ἱερεῖς, ἐπήνει δὲ τὴν Ἀδελφότητα διότι εὔρε καλοὺς τυπογράφους μοναχοὺς¹.

Ταῦτα μαρτυροῦσι τὸν ὑπὲρ τῆς δρθοδοξίας ζῆλον καὶ τὴν πολυμερῇ τοῦ ἀκαμάτου καὶ μεγαλοπράγμονος Πατριάρχου ἐκκλησιαστικὴν δραστηριότητα. Ἐν Μολδοβλαχίᾳ εὐρισκόμενος ἔγραψε μικρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν «Πρίγκηπα Κύριον Ἰωάννην Ράδουλ Βοεβόδαν, αὐθέντην καὶ γνήσιον κληρονόμον τῆς Οὐγκροβλαχίας ἀπάσης»². Ἐν αὐτῇ ἀνῆρθεσε τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς χρήσεως «ἄζύμου» ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ. Πιθανῶς δὲ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἐγράφη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἡ πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν ἐπιστολὴ τοῦ Ἐπισκόπου Μυρέων Ματθαίου³, ὅστις ἐκάκιζε, καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ Λούκαρις, τοὺς ἐκ τῆς ἐν Ρώμῃ Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου προερχομένους ἑλληνας προπαγανδιστάς. Ἐν τινι μεταγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Λούκαρις ποιεῖται μνηεῖαν ἐπιστολιμαίων διατριβῶν ἀνταλλαγιστῶν πρὸς τὸν Τρανσυλβανὸν Μάρκον Φούτζιον (Marcus Fuxius) περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγ. εἰκόνων, καίτοι λέγει ὅτι μετεπίσθη ὑπ' αὐτοῦ⁴.

Ἐν Μολδοβλαχίᾳ εὐρισκόμενος ὁ Λούκαρις διεξήγαγε ζωηρὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν λατινοφρόνων, ἰδίως τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ Σχολὴ αὕτη (Collegium Grecum) ἰδρυθεῖσα τῷ 1577 ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ιγ', ἐμόρφωσε πυκνὴν φάλαγγα λογίων ἐλλήνων, οἵτινες, ἐξαπολυθέντες ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν, ἐργάζοντο μετὰ φανατισμοῦ ὑπὲρ τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων

1. C. T. Goloubeu, "Εγγραφα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς ρως. Ἐκκλησίας (Παράρτημα Α' Τόμου τοῦ συγγράμματος: Πέτρος Μογίλας) Παρ. XXVIII. Osvianikon, ἐνθ' ἂν. σ. 148.

2. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης, Ἐν Ἰασιῶ 1648, σ. 547 ἐξ.

3. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἐπιστολὴ πρὸς Κύριλλον Λούκαριν, «Ἐκκλησ. Φάρος» ΙΓ' 1914, σ. 70—75.

4. Legrand, IV, 336.

5. Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Κύριλλος ὁ Λούκαρις καὶ ἡ ἐν Ρώμῃ Σχολὴ τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σ. 207 ἐξ.

εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, μὴ σεβόμενοι οὐχὶ μόνον τοὺς συγχρόνους Ἱεράρχας, ἀλλὰ πολλάκις οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις δὲν εὕρισκον αὐτοὺς συμφώνους πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Περὶ αὐτῶν ἔγραφεν ὁ Λούκαρις, πρὸς τὸν λαὸν ἀπευθυνόμενος, «δὲν εἶναι θαῦμα ἂν ἴσως καὶ εἶναι τινὰς φράγκος φυσικὸς καὶ συνήγορος καὶ ὑπέρμαχος τῶν δογμάτων του, διατὶ πολλὰι φυλαὶ εἶναι εἰς τὸν κόσμον καὶ πολλὰ ἔθνη καὶ κάθε εἰς φυσικὰ σύρνει εἰς τὸ ἴδιόν του καὶ ἀγαπᾷ τὸ γένος του· καὶ ἂν ἴσως διὰ τὴν ἀλήθειάν τινὰς ἀρνηθῇ τὸ ἔθνος του καὶ τὴν φυλὴν του καλὰ κάμνει, ὅταν εἰς πλάνην εὕρισκεται· εἰ καὶ τὸ γένος του τινὰς ἤθελεν τὸ ἀρνηθῇ δι' ἀγνωσίαν του καὶ κακίαν του καὶ τὸ στέργει καὶ νὰ λέγῃ καὶ νὰ λατρεύῃ τὸ ψέμα ὅπου τὸ γένος του δὲν τὸ στέργει, τοῦτο εἶναι ἡ ἐσχάτα τυφλὰρα καὶ τالαιπωρία καὶ κατ' ἀκολουθίαν μῆτε εἰς τὸ ἰδικόν του μῆτε εἰς τὸ ξένον κάμνουν ποτὲ προκοπὴν. Ὡσὰν ἓνα κλαδί ξηρὸν ὅπου δὲν καρποφορῶντας εἰς τὴν ἰδικὴν του ρίζαν, ἂν μετακεντρισθῇ εἰς ἄλλον καὶ εἰς ἐκεῖνον ἄκαρπον μένει, μάλιστα τότε εἶναι πλέον καταγέλαστον τὸ κλαδί ἐκεῖνόν καὶ περισσότερον καταφρονήσεως ἄξιον, ὅταν ὅχι μόνον καρπὸν δὲν κάμνει ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴν του ρίζαν μέμφεται καὶ κατηγορεῖ. Ἔτσι κάμνουν καὶ παθαίνουν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἀπὸ ῥωμαῖοι (=Ἕλληνες) γίνονται φράγκοι»¹. Τοιαύτην μετεχειρίζετο ὁ Λούκαρις γλῶσσαν, διότι εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ὕβρεις τῶν τροφίμων τῆς ἐν Ρώμῃ Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Οὗτοι, ὁσάκις ἐξήντλουν τ' ἄλλα μέσα τοῦ πολέμου κατὰ τῶν ὀρθοδόξων, ἐδημοσίεον ὕβρεις κατ' αὐτῶν, «εἶτα βλέποντες—ἔγραφε μετὰ τινὰ ἔτη ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος—πῶς μῆτε μὲ τοιαῦτα δὲν κατορθώνουν τίποτε, ὕβρίζουν, κατηγοροῦν, ἀναθεματίζουν, βλασφημοῦν καὶ ἄλλα ἀναιδῆ καὶ ἀπάνθρωπα πράττουσι κατ' ἡμῶν...τυπῶνουν μάλιστα βιβλία κατ' ἡμῶν, βλασφημοῦν τοὺς Πατριάρχας, τοὺς τε θεολόγους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, λέγοντες Βαλαάμ τὸν Βαβυλῶνα, παλαμίδα τὸν Παλαμᾶν, σαβουροκέφαλον τὸν Σεβήρον καὶ κοινῶς ὅλους τοὺς λέγουσι σκότους ὁδηγούς, ὄφεις καὶ βασιλίσκους»². Καὶ ταῦτα οἱ λατῖνοι καὶ λέγουσι καὶ γράφουσιν, συγκρίνοντες ἡμᾶς μετὰ τῶν ἔθνικων καὶ τῶν ἰουδαίων». Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὑποδηλοῦνται ὕβρι-

1. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 448.

2. Τὸ σχετικὸν ὕβριστικὸν ποίημα τοῦ Καρυοφύλλη, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι τοιαῦται ὕβρεις, θὰ ἴδωμεν περαιτέρω.

στικά ποιήματα τοῦ Ἰωάννου Ματθαίου Καρυοφύλλου, τροφίμου τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου¹, ὅστις ἀναιδῶς ὕβριζε πάντας τοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους, τὸν δὲ Λούκαριν ἀπεκάλει προδότην τῆς ὀρθοδόξιας καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ,

«Προδότης ὢν τῆς πίστεως
προδότης τῶν ρωμαίων
προδότης καὶ τῶν παλαιῶν
προδότης καὶ τῶν νέων».

Περὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ἔλεγεν ὅτι ἐπατριάρχευσε πονηρῶς :

«ἔσπειρε δὲ καὶ τοῖς λαοῖς πολὺ τὸ φαρμακῶδες
καὶ τῶν δογμάτων τὸ λαμπρὸν ἐποίησε σκοτῶδες
τὸν θρόνον κατερρύπανε Μάρκου τοῦ Ἀποστόλου
οὐ λέων Εὐαγγελιστής, ὥς λύκος δὲ καθόλου.
Τοῦ σχίσματος ἐφαίνετο παμμέγας πρωτοστάτης
καὶ ἦν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς γλώσσης ἀκομφοτάτης
τῆς οἰκουμένης ὁ κριτὴς Πάπας καὶ Πατριάρχης
ὁ ἐν τῷ κλήρῳ τοῦ Χριστοῦ σμικρότατος μεράρχης».

Περὶ δὲ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἔγραφε πάλιν :

«Φρίσσω καὶ τρέμω ἔξειπεῖν τὸν ἔσχατον φθορέα
τὸν δίθρονον καὶ ἀρετῆς γυμνὸν ἀρχιερέα,
τὸν διαρπάσαντα κακῶς τὸν θρόνον ὃν ἐπόθει
δι' οὗ ἡ πίστις τῶν γραικῶν τοῖς λύκοις διεδόθη·
δι' Ἐρυνδρᾶς ὁ Μωϋσῆς ἤγαγε τοὺς Ἑβραίους
καὶ Κύριλλος εἰς τὸν βυθὸν πέμπει τοὺς Ναζωραίους²».

Κατ'ὄρθου λοιπὸν ἡ Σχολὴ τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ τοιοῦτους ν' ἀναδεικνύη τροφίμους, οἵτινες διὰ τῶν συγγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ποιημάτων προὐκάλουν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ σφοδρὸν κλονισμόν. Ὁ Λούκαρις εὗρεν ἱκανοὺς τοιοῦτους ἐν Μολδοβλαχίᾳ καὶ εἰδικῶς ἐν Τριγοβύστῳ, τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Βλαχίας, ἔνθα καὶ ἐπεισόδια προὐκάλεσαν οἱ λατινόφωνοι κατὰ τῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξιας κηρυγμάτων τοῦ Λουκάρεως. Μέλλων δὲ οὗτος κατὰ Ἰούλιον ἢ Αὐγουστον ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν, ἀπηύθυνεν ἐν ἀπλῇ γλώσσῃ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους κατοίκους τῆς πόλεως «Τόμον», ἐν ᾧ συνώψισεν εἰς ἑξ κεφάλαια λήγοντα εἰς ἀναθεματισμὸν τὰς σπουδαιοτέρας λατινικὰς ἑτεροδιδασκαλίας, κατὰ

1. Περὶ αὐτοῦ ἴδε Κ. Σάθα Νεοελλην. Φιλολ. σ. 264. Legrand, III, 196.

2. Legrand, I, 159.

τὸ παράδειγμα, προφανῶς, τῶν ἰβ' ἀναθεματισμῶν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατὰ τοῦ Νεστορίου'. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἐν ᾗ παρέβαλε τὴν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν λατινοφρόνων διαταραχὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐπὶ Νῶε «ζάλην» τῆς κιβωτοῦ, ἔλεγεν: «Ἀπὸ τὴν παλαιάν Ρώμην ἦλθασι τινὲς ὁποῦ ἔμαθαν ἐκεῖ νὰ λατινοφρονοῦσι καὶ εἶναι τὸ κακὸν πῶς ἀπὸ Ρωμαῖοι τῆς Ρούμελης γρύκιμα καὶ θρόμμα, ὁποῦ οἱ γονεῖς τοὺς ἡμπορῶ νὰ εἰπῶ Φράγγον ποτὲ δὲν ἴδαν, μὲ τὸ νὰ διαβοῦν εἰς τὴν Ρώμην ὅχι μόνον ἄλλαξαν τὴν πίστιν τοὺς, ἀλλὰ καὶ πολεμοῦσι τὰ δόγματα τὰ ἀληθινὰ καὶ Ὁρθόδοξα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁποῦ μᾶς ἐπαράδωκεν αὐτὸς ὁ Χριστός, οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ αἱ σύνοδοι τῶν ἁγίων Πατέρων. Ἐπειδὴ μέλλομεν λοιπὸν ἡμεῖς νὰ λείψωμεν ἀπὸ ἐδῶ, παραγγέλλομεν τῇ ὑμ. ἀγάπῃ νὰ στέκεσθε στερεοὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν σας καὶ Ὁρθοδοξίαν σας καὶ οἱ τοιοῦτοι λατινόφρονες καὶ φθορεῖς τῶν ὑμετ. συνειδήσεων νὰ μὴν ἔχουν πρὸς ἡμᾶς ἀκρόασιν ἀπὸ λόγου σας, ἀλλ' ὥς αἰρετικοὺς καὶ ἐχθροὺς τῆς σωτηρίας σας».

Ἀπαριθμήσας δὲ καὶ καταδικάσας τὰς ἑτεροδοδιδασκαλίας, συνεβούλευεν ἐν τέλει τοῦ «Τόμου» τὰ ἑξῆς:

«Ἐσεῖς χριστιανοὶ μου σᾶς παρακαλῶ διὰ τὸν Κύριον καὶ διὰ τὸ συμφέρον τῆς ψυχῆς σας νὰ φυλάγεσθε ἀπὸ τοὺς λύτους τούτους, ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι, καὶ τοῦτον τὸν τόμον συχνὰ νὰ τὸν διαβάζητε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ νὰ γνωρίζετε τὰ κεφάλαια εἰς τὰ ὅποια ἔχουν νὰ σᾶς πολεμοῦν οἱ τοιοῦτοι, οἱ ὅποιοι ὅλην τοὺς τὴν ζωὴν δὲν ἔμαθαν ἄλλο, παρὰ πῶς τοὺς Ὁρθοδόξους Χριστιανούς ἡμᾶς νὰ ἐναντιοῦνται διὰ νὰ γίνετῃ πάλιν ἡ φθορὰ καὶ ἡ κακοσύνη εἰς τὸ γένος μας ἀπὸ Ρωμαίους, ἀλλ' ὥς στέκωμεν στερεοὶ κατὰ τὸ δυνατόν μας καὶ παρακαλεῖτε τὸν Θεὸν νὰ μὴν εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμὸν διὰ τὴν πίστιν,

1. Ὁ «Τόμος» τοῦ Λουκάρεως ἐδημοσιεύθη τύποις τὸ α' ἐν Ρώμῃ τῷ 1632 ὑπὸ τοῦ δραπετίδου Ἰωάννου Ματθαίου Καρυοφύλλου ἐν τῷ συγγράμματι «Ἀποδοκιμασία καὶ κατάκρισις τῆς ἐπ' ὀνόματι Κυρίλλου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐκδοθείσης ὁμολογίας πίστεως, εἰτὸν ἀπιστίας τῶν Καλβινιστῶν, ᾗ συνῆπται καὶ ἡ τῶν Ἀναθεματισμῶν παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ Κυρίλλου πάσαι ἐκφωνηθέντων ἀπόρριψις». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ἰωάννου Ματθαίου Καρυοφύλλου ἐπανεξεδόθη τῷ 1671. Ὁ δὲ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, δημοσιεύσας τῷ 1699 ἐν Ἱασίφ τῆς Μολδοβλαχίας τὸν «Τόμον τῆς Ἀγάπης», συμπεριέλαβεν ἐν αὐτῷ τὸν «Τόμον» τῶν ἑξ ἀναθεματισμῶν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως σ. 548 ἐξ. Πρβλ. *Χρυσόστομος Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἐλεγχος παραποιήσεως Συνοδικῶν πράξεων καὶ Πατριαρχικῶν ἐγγράφων (ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας») Ἀθήνησι 1931.

ἀλλ' ὅταν εἶναι χρεῖα πολλὰ γλυκὺ εἶναι νὰ χύσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ αἷμά του διὰ τὴν εὐσέβειάν του».

Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Λούκαρις καὶ συνίστα κατὰ τῶν λατινοφρόνων καὶ εἰδικῶς κατὰ τῶν τροφίμων τῆς Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου. Εἶναι δὲ θλιβερὸν τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστούμενον γεγονὸς ὅτι κατάρθωσεν ἡ προπαγάνδα νὰ διαιρέσῃ τοὺς λογίους Ἕλληνας εἰς δύο στρατόπεδα, ὧν τὸ ἕτερον ἀγωνίζεται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῶν ἑλλήνων χριστιανῶν, τὸ δὲ ἕτερον, ὅπερ ἀντιπροσωπεύει σχεδὸν μόνος ὁ Λούκαρις, ἀμύνεται τῆς θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δουλείαν. Πάντως ὑπῆρξεν ἀνεκφραστος ἡ ὀδύνη τοῦ Λουκάρεως γράφωντος, ὡς εἶδομεν, ἀνωτέρω, ὅτι «γίνεται πάλιν ἡ φθορὰ καὶ ἡ κακωσύνη εἰς τὸ Γένος μας ἀπὸ ρωμαίους» ἥτοι Ἕλληνας, οἵτινες ἐργαζόμενοι ὡς ὄργανα τῆς Προπαγάνδας καθύβριζον ὅ,τι τίμιον καὶ ἱερὸν εἶχε τὸ Γένος.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν ἡγεμόνα Βλαχίας Ἰωάννην Βοεβόδαν καταφαίνεται ὁ δόλιος τρόπος τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἱησουϊτῶν, ἐμβαλλόντων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐν τῇ ἐπιλύσει τῶν θεολογικῶν ζητημάτων δεόν νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει μόνον αἱ παραδόσεις, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ἁγία Γραφή. Ὁ Λούκαρις ὑποδεικνύει τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν ἀποφυγὴν μὲν τῶν ψευδῶν παραδόσεων τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, τὴν προσφυγὴν δέ, ὡς αἰεὶ παρίσταται ἀνάγκη, μόνον εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ τάσεις, ὡς ταύτας ἐξεδήλωσεν ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς¹, ὁ Λούκαρις ὑπὸ τοὺς Πατέρας ἐννοεῖ μόνον τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας Πατέρας, ἀποκλείων τοὺς δυτικούς καὶ μάλιστα τοὺς σχολαστικούς, θεολόγους, οὓς περὶ πολλοῦ εἶχον τότε οἱ Ἕλληνες λατινόφρονες θεολόγοι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀρθοδόξοι. Ἐπομένως ἐκ τῆς θεολογίας αὐτοῦ ἀποκλείει ὁ Λούκαρις τοὺς λατινικοὺς θεολογικοὺς ὅρους. Ὑπὸ τὴν παράδοσιν δὲ ἐννοεῖ τὴν ἀρχαίαν καθολικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ τὰς μερικὰς θεολογουμένας γνώμας. Ἐν πεποιθήσει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατέχουσι τὴν ὀρθόδοξον πίστιν οὐ μόνον καταδικάζει δογματικὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐγγράφοις πάντα προδότην αὐτῆς, ἐργαζόμενον πρὸς παραπλάνησιν τῶν ὀρθοδόξων, ἔστω καὶ ἂν ἦτο Ἕλλην «ποτισθεὶς τὰ φαρμάκια τῶν ἐν τῇ παλαιᾷ Ρώμῃ καινοτομιῶν καὶ αἱρέσεων καὶ

1. *Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα, Ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 8 ἐξ.

διὰ τοῦτο ἀρνούμενος τὴν καθολικὴν τοῦ μητέρα, τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Λουκάρεως, ἀλλ' ἐπὶ πλέον σαφῶς ὑποδηλοῖ, ὅτι ἡ ἔκμονη ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων εἶνε τὸ μόνον μέσον τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Δὲν λέγει ὅτι εἶνε ἀνάγκη μεταβολῆς τινος τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ βίου, καὶ νῦν δὲ καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα ὁ Λούκαρις ὑποδεικνύει τὴν ἀπαράβατον τήρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν καὶ παραδόσεων τῆς ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦτο πάντως ὑπεδείκνυε καὶ ἐναντίον τοῦ προτεσταντισμοῦ, νῦν δ' ἔχει ὑπ' ὄψει μόνον τοὺς λατίνους, ἃς ὧν ἐκινδύνευεν ἡ Ἐκκλησία. Οἱ ἔλεγχοι αὐτοῦ δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἄγνωστοι¹, ἀλλ' ὁ τολμηρὸς Λούκαρις ἔλεγε, «καταφρονῶ ἐκείνους ὅλους, θέλεις παπαλάτρου εἶναι, θέλεις τὴν διδασκαλίαν λατίνων ἀκολουθοῦν, καὶ ὅ,τι καὶ ἂν ἦναι, ὅταν ἐναντία ἡ λέγουν ἢ φρονοῦν κατὰ τῶν ὁρθοδόξων χριστιανῶν τῶν ρωμαίων (=ἐλλήνων) τῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς. Καὶ τοῦτο ἐπαγγέλλομαι καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως καὶ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἐνώπιον πάντων»². Διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων ἐξεικόνισεν ὁ Λούκαρις τὸ ἀξιοθαύμαστον αὐτοῦ σθένος, ἐπειπὼν μάλιστα, ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐν Τριγοβύστῳ «Τόμῳ», ὅτι «ὅταν εἶναι χρεῖα γλυκὺ εἶναι νὰ χύσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ αἷμά του διὰ τὴν εὐσέβειάν του».

Διαφώτισις τοῦ λαοῦ διὰ συγγραφῶν.

Ἡ τόλμη τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἐπαξία τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ζήλου. Διὰ τῶν ἀνωτέρω καθωρίσθη ἤδη ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μόνος αὐτὸς ἐν τῷ ἀφύκτῳ κινδύνῳ τῶν πάντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀναφαίνεται γενναίως ἀντιμετωπίζων αὐτόν, ἐξεγείρων τὴν ὑπνώπτουσαν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προκαλῶν εἰς ἐνέργειαν τὰς λανθανούσας αὐτοῦ δυνάμεις καὶ κατευθύνων αὐτὰς ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ. Τοῦ λοιποῦ ὁ Λούκαρις δὲν δύναται νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἐν τῷ ἀπεγνωσμένῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι· εἶχε δὲ ὑπέρτατον καθῆκον καὶ θῦμα ἱλαστήριον νὰ πέσῃ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους. Εἶνε ἀληθὴς ἐθνάρχης ἤδη ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης. Καὶ δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ δρασιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ δρασιν περιγράφοντες συνυ-

1. Περὶ *Ματθαίου Καρυοφύλλου*, Ἀποδοκιμασία καὶ κατάκρισις τῆς ἐπ' ὀνόματι Κυρίλλου Πατριάρχου ΚΠόλεως ἐκδοθείσης ὁμολογίας τῆς πίστεως ἔχουν ἀπιστίας τῶν Καλβινιστῶν, σ. 119 ἐξ.

2. *Δοσιθέου* Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης, σ. 554.

ποδεικνύομεν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ πρὸς πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦτο εἶνε πολῦτιμον κεφάλαιον τῆς ὅλης ὑπερόχου δράσεως τοῦ διαπρεποῦς Πατριάρχου, οὗτινος σημειά τινα ὑπεδηλώθησαν μὲν καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἑγγράφοις αὐτοῦ, ἀλλὰ σαφέστερον καταδεικνύονται ἐν δυοῖ πραγματείαις, ἃς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπηύθυνε, συντάξας τῷ 1616, μετὰ τὰς πρώτας παρατηρήσεις περὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας¹.

Ἡ πρώτη τούτων πραγματεύεται κυρίως περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐκκλησίας, στρεφομένη ἐναντίον τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Ὁ Λούκαρις ὑπῆρξεν αὐστηρὸς ἐν ταῖς περὶ τοῦ παπισμοῦ ἐκφράσεσιν αὐτοῦ. Ἀνασκοπῶν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ λέγει «εἰς ὀλίγα λόγια καθεὶς ἃς γνωρίζῃ ὅτι τὸν Πάπαν τὸν καιρὸν ποῦ ἐστέκετο εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ δὲν ἐδέχετο αἰρέσεις, καθὼς ταῖς ἔχει σήμερον, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλοι οἱ ἀνατολικοὶ καὶ πατριάρχαι τὸν εἶχασιν διὰ Πάπαν καὶ Πατριάρχην καὶ τὸν ἐτιμοῦσαν ὡς πρῶτον εἰς τὴν τάξιν· ἀφ' οὗ δὲ ἡ Ἐκκλησία τῶν Ρωμαίων ἐξέκλινεν· εἰς βαθὺν κρημνὸν καὶ ἐγένετο καθέδρα τοῦ ἀντιχρίστου, ἐν φόβῳ Θεοῦ τὸ λέγω, ὅτι ὅσιν πόρνης ἔχει καὶ πλέον Ἐκκλησία Χριστοῦ δὲν εἶναι· οἱ διδασκαλοὶ τῆς ὀχι εὐσεβείας πράγματα καὶ δόγματα ζητοῦσι παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀνατρέψουν τὸν κόσμον, νὰ τὸν βάλουν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα». Μεταχειριζόμενος δὲ γνώμην καὶ φράσιν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ σημειοῖ ὅτι «ὁ Πάπας ἔχει φανερά σημάδια τοῦ ἀντιχρίστου, δὲν λέγω πῶς εἶναι ἀντίχριστος, ἀλλὰ πῶς εἶναι πρόδρομος τοῦ ἀντιχρίστου». Πρὸς τοῦτο πλείστας προσάγει τὰς ἀποδείξεις ἔχων πρόχειρον τεκμήριον ἐκφραλισμοῦ τὸν σύγχρονον Πάπαν Παῦλον V (1605—1621), ὅστις ἦτο «Σαρδανάπαλος καὶ ἄλλος Ἡλιογάβαλος», θέλων δὲ νὰ δείξῃ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ τίτλου τοῦ Πάπα· σημειοῖ : «Ὁ Πάπας ἔχει τὸν θαυμαστὸν τίτλον ὁποῦ φαίνεται ταπεινός, ἀμὴ ἡ μία του ἄκρα φθάνει εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἡ ἄλλη μέσα εἰς τὸ κέντρον τῆς γῆς, ὅπου λέγουν οἱ λατῖνοι πῶς εἶναι τὸ καθαρτήριο πῦρ καὶ εὐγάζει ἀπ' ἐκεῖ κάθε ἡμέραν ὅσαι ψυχαὶ τοῦ φαίνονται». Ἦτο πεπεισμένος ὁ Λούκαρις ὅτι οἱ ἐκ τοῦ παπισμοῦ κίνδυνοι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνος προήρχοντο κυρίως ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ «πονηροτάτου καὶ πανουργοτάτου τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν»· ὅθεν πρὸς αὐ-

1. Περὶ τούτων προβλ. τὸ ἡμέτερον βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα περὶ Κυρίλου τοῦ Λουκάρεως ἐν «Ν. Ἡμέρα» 1903 ἀριθμ. 1489. 1490. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέγραψεν ὁ Λούκαρις καὶ τὴν κατὰ Ἰουδαίων πραγματείαν.

τοὺς ἀποστρεφόμενος λέγει «δὲν φθάνει ὁ κόσμος ὅλος ὅπου ἀνακατόνετε μὲ τὰ ψεματινὰ σας μαθήματα, ἀμὴ ἤλθετε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πάσχετε νὰ χωρίσητε τέκνα ἀπὸ γονεῖς καὶ, σπείρετε εἰς καθενὸς σπῆτι σκάνδαλα καὶ διχοστασίαν», τούτου ἕνεκα «εἶναι χρεῖα καὶ ἡμεῖς νὰ στηλιτεύωμεν τὴν πονηρίαν σας νὰ τὴν γνωρίσουν καὶ οἱ ἀπλότεροι μήπως καὶ τοὺς φωτίσῃ ὁ Θεὸς νὰ σᾶς προσέχουν». Μετὰ τὴν ἀπὸ ἀγιογραφικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, περὶ τοῦ ἀν δύναιται ὁ Πάπας νὰ εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, περιγράφει διὰ μακρῶν τὰς ραδιουργίας τῶν λατίνων καὶ τοὺς πρὸς τοὺς Ἕλληνας λόγους αὐτῶν πρὸς παραπλάνησιν τῶν ἀπλουστέρων καὶ δελεασμὸν. «Ἐμποροῦσι νὰ εἰποῦν οἱ λατῖνοι· γειρότεροι εἰσθε σεῖς οἱ ἀνατολικοὶ παρὰ ἡμᾶς, διατὶ βασιλείαν δὲν ἔχετε, διὰ τὴν ὑπερηφάνειάν σας τὴν ἐπῆρεν ὁ Θεός, δεύτερον ἱερωσύνην δὲν ἔχετε, διατὶ τὴν ἀγοράζετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τρίτον μάθημα καὶ σοφίαν δὲν ἔχετε, ἀμὴ εἰσθε δοῦλοι καὶ ἔχετε τοὺς Τούρκους ἐπάνω εἰς τὰ κεφάλια σας, τὰ ὅποια ὅλα σᾶς τὰ ἔδωκεν ὁ Θεὸς διὰ τὸ νὰ μὴ ὑποτάσσησθε τῆς ἐκκλησίας τῆς παλαιᾶς Ρώμης, καὶ μὲ ὅλον τοῦτο δὲν παύετε νὰ γειρεύετε τὴν ταλαιπωρίαν σας, ἀμὴ ἀκόμα ἑμᾶς τόσον καταφρονᾶτε καὶ διασύρετε. Ταῦτα ἡμποροῦσι νὰ μᾶς εἰποῦν καθὼς τὰ λέγουν οἱ λατῖνοι, πλὴν μὲ ταῦτα δὲν μᾶς φοβίζουν... Πῶς ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία νὰ ᾔναι κακὰ καταστεμένη δὲν τὸ ἀρνούμεθα. Ἀλήθεια βασιλείαν δὲν ἔχομεν, ὅτι ἔτιζη ἡθέλησε νὰ μᾶς παιδεύσῃ ὁ Θεός, διὰ τὰς ἁμαρτίας ὅπου κάμνομεν ὅχι διατὶ δὲν ὑποτασσόμεθα τῷ Πάπα. Εἶναι πολλὰ βασιλεῖται τὴν σήμερον ὅπου τὸν Πάπαν ὅχι μόνον δὲν τὸν ὑποτάσσονται, ἀμὴ εἰς τὰ ἔθνη τὸν κηρύττουσι διὰ Ἀντίχριστον καὶ εἰς τὰ συγγράμματά τους καὶ εἰς τὰ βιβλία τους ὅπου γράφουν ἐναντίον τοῦ Πάπα δὲν εἶναι ἄξιοι ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ τοὺς ἀποκριθοῦσιν καὶ ὅταν ἀποκριθοῦσι ἔτιζη διαλέγονται πρὸς ἐκείνους ὅσον τινὰς ὅπου νὰ γροικᾷ συγκρίνοντας νὰ εὗρίσκῃ τοὺς διδασκάλους τοῦ Πάπα φλυαροῦντας καὶ τοὺς ἐναντίους καὶ φιλοσόφους καὶ θεολόγους. Καὶ ὅποιος θέλει ἀπὸ τοὺς λατίνους ἡμεῖς τοὺς τὸ δείχνομεν εἰς τὰ ὁμμάτια μέσα. Ὅμως οἱ τοιοῦτοι μὲ ὅλον ὅτι κηρύττουσι τὸν Πάπαν ἀντίχριστον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης Βαβυλῶνα καὶ καθέδραν τοῦ Ἀντιχρίστου, μὲ τοῦτο ὅλον εὐτυχοῦσι καὶ αὐτοὶ καὶ αἱ βασιλεῖαις τους καὶ ἡμεῖς λέγουσιν οἱ λατῖνοι πῶς ἔχασαμεν τὴν βασιλείαν μας διατὶ δὲν ὑποτασσόμεθα τῷ Πάπα. Μάλιστα διὰ νὰ συμφωνήσωσι μὲ τὸν Πάπαν εἰς τὴν ψεματινὴν σύνοδον τῆς

Φλωρεντίας οἱ ἄγνωστοι ἐκεῖνοι ὁποῦ ἦσαν ἐκεῖ, διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἐπαράχωρησε καὶ ἐχάθη ἡ βασιλεία, ὅτι δὲν ἤλπισαν εἰς τὸν Θεόν, ἀμὴ ἔκαμαν συμφωνίαν μὲ τὸν Πάπαν, διὰ νὰ τοὺς δώσῃ βοήθειαν καὶ ὁ Θεὸς ἄλλως ἐπαράχωρησε καὶ ἦλθε μέγας ἀφανισμός. Λοιπὸν εἰς τοῦτο τὸ μέρος δὲν ἔχουν δίκαιον νὰ μᾶς λέγουν ὅτι ἐχάσαμεν τὴν βασιλείαν διὰ λόγου τους. Ὅσον πῶς δὲν ἔχομεν σοφίαν καὶ μαθήματα ἀλήθεια εἶναι, ἀμὴ ἂς μετρήσουν δύο πράγματα οἱ λατῖνοι, πρῶτον ὅτι τὸν καιρὸν τὸν παλαιὸν ὅσον ἡ σοφία ἐπολιτεύετο εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς λατίνους οἱ Ἕλληνες εἶχαν διὰ βαρβάρους· καὶ τώρα ἂν ἐβαρβαρώθημεν ἡμεῖς καὶ ἐκεῖνοι ἐσοφίσθησαν παράξενον δὲν εἶναι· ἡ πτωχεία καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῆς βασιλείας μας τὸ ἔκαμαν καὶ ἂς ἔχωμεν ὑπομονήν· δεύτερον, ἂς λογιᾶσιν ὅτι ἂν δὲν ἔχωμεν σοφίαν ἑξωτερικὴν, ἔχομεν χάριτι Χριστοῦ σοφίαν ἐσωτέραν καὶ πνευματικὴν, ἡ ὁποία στολίζει τὴν ὁρθόδοξόν μας πίστιν καὶ εἰς τοῦτο πάντοτε εἴμεσθην ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς λατίνους, εἰς τοὺς κόπους, εἰς τὰς σκληραγωγίας· καὶ νὰ σηκώνωμεν τὸν σταυρὸν μας καὶ νὰ χύνωμεν τὸ αἷμά μας διὰ τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἄν εἶχε βασιλεύσει ὁ τοῦρκος εἰς τὴν Φραγκίαν δέκα χρόνους, χριστιανούς ἐκεῖ δὲν εὗρισκες· καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τώρα τριακοσίους χρόνους εὗρίσκεται καὶ κακοπαθοῦσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ βασανίζονται διὰ νὰ ἀτέκουν εἰς τὴν πίστιν τους, καὶ λάμπει ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας καὶ ἐσεῖς μοῦ λέγετε ὅτι δὲν ἔχομεν σοφίαν; Τὴν σοφίαν σου δὲν ἐθέλω ὁμπρὸς εἰς τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ, κάλλιον ἦτο νὰ ἔχῃ τινὰς καὶ τὰ δύο, δὲν τὸ ἀρνοῦμαι, πλὴν ἀπὸ τὰ δύο τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προτιμῶ¹.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἐπαρκῶς χαρακτηρίζουν καὶ τὴν μεγάλην παιδείαν τοῦ Λουκάρεως καὶ τὰς γνώσεις καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν ἐν τῇ ὁρ-

1. Τῷ 1616 κατὰ μετάφρασιν τοῦ Λεονάρδου Φιλαρᾶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς «Χριστιανικῆς Διδασκαλίας» τοῦ Βελλαρμίνου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Διδασκαλία χριστιανικὴ τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ρωμαϊκῆς καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνευμένη εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τῶν Ρωμαίων καὶ εἰς μερικοὺς τόπους ἐξηγημένη πρὸς τὴν τάξιν καὶ συνήθειαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ρώμῃ, παρὰ Βαρθολομαίῳ τῷ Ζανέτῳ ἀρχιεπίσκοπῳ». Ἐν τινι ἀντιτύπῳ τοῦ βιβλίου τούτου, σωζομένῳ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leyde, ὑπάρχουσι σημειώσεις τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἔναντι τοῦ κειμένου, δι' ὧν ἀναιροῦνται γινώμαι τοῦ Βελλαρμίνου. Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι εἶχε πλήρη καὶ σαφεῖ ἐπίγνωσιν τῆς ὁρθοδόξου ἔναντι τῆς λατινικῆς διδασκαλίας, Legend, I, 106—108.

θοδοξία ἐμμονὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν ζῆλον. Ταῦτα πάντα ἐκ-
 προεπέστατα ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν τῇ εἰρέᾳ αὐτοῦ πραγματεία, ἣτις
 εἰδικώτερον στρέφεται ἐναντίον τῶν Ἰησουϊτῶν, ἐξεικονίζουσα τὴν
 ἔνεκα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν δεινὴν τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν. Ἡ
 πραγματεία αὕτη εἶναι διάλογος μεταξὺ Ζηλωτοῦ καὶ Φιλαλήθους. Ἐξ
 αὐτῆς μανθάνομεν ὅ,τι καὶ ἀλλαχόθεν εἶνε γνωστόν, ὅτι ἐν μέσῃ Κων-
 σταντινουπόλει ὑπῆρχον πολλοὶ Ἕλληνες θιασῶται καὶ φίλοι τῶν Ἰη-
 σουϊτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκοκοφαίνετο πᾶς ἐλεγκτικὸς κατὰ τῶν πα-
 τρῶνων αὐτοῦ λόγος. Οἱ φίλοι οὗτοι τῶν Ἰησουϊτῶν διὰ τῆς βοηθείας
 αὐτῶν ἐγίνοντο ἀρχιερεῖς σπουδαίας καταλαμβάνοντας θέσεις ἐν τῇ
 Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἦσαν μὲν «βδελύγματα» οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, «ὅμως
 διὰ τὰ ἐπαγγέλλονται φανερά καὶ ὅλως ἀνευθυριάστως ὅτι εἶναι πα-
 πίσται—λέγει ὁ φιλαλήθης—καὶ ὅτι ὁ Πάπας εἶναι τῆς Ἐκκλησίας
 τῆς καθολικῆς πρῶτος καὶ κεφαλὴ, διὰ τοῦτο τοὺς συντρέχουσι καὶ
 ἀναβαίνουνσι τοὺς βαθμοὺς αὐτοὺς. Καὶ θέλεις εἰπεῖ πῶς δὲν πταίουν
 αὐτοί, εἰμὴ ἐκεῖνος ὅπου τοὺς κάμνει, ἤγουν ὁ Πατριάρχης Κωνσταν-
 τινουπόλεως. Ἀλήθεια ἐκεῖνος ἔχει τὸ πρῶτον πταίσιμον, εἰμὴ τί
 ἡξεύρεις μήπως καὶ ἔχουν καὶ ἐκεῖνον συρμένον εἰς τὴν γνώμην τους.
 Μὲ τὸ νὰ τοῦ τάξουν ὑποσχέσεις ψευματινὰς καὶ καθὼς ἐγελοῦσαν τὸν
 Νεόφυτον τὸν Πατριάρχην διὰ κομποσχοίνια καὶ μὲ κάτι εἰκόνες στάμ-
 πινες εἰς τὸ χαρτὶ καὶ καθὼς γελοῦσι μὲ ταῦτα καὶ σύρνουσι τὸν κό-
 σμον, ἔτι καὶ τὸν Πατριάρχην ἐνδέχεται νὰ τὸν γελοῦσι μὲ ψέμματα». Αἱ
 ὑποφίαι αὗται τοῦ Λουκάρεως ἦσαν δυστυχῶς βασιμώταται. Μαρ-
 τυρίαι τῶν Ἰησουϊτῶν ὑποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Πατριάρχης ἦτο ἐντελῶς
 παραδεδομένος εἰς αὐτοὺς ὥς ἀπλοῦν αὐτῶν ὄργανον, ἕτοιμος νὰ
 πράξῃ ὅ,τι αὐτοὶ ἤθελον καὶ ὅ,τι ἐκ Ρώμης δι' αὐτῶν διετάσσετο νὰ
 πράξῃ. Τούτου ἔνεκα ὁ φιλαλήθης τοῦ διαλόγου τοῦ Λουκάρεως προ-
 βλέπει ὅτι «εἰς ὀλίγον καιρὸν καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λατινόφρονας θέ-
 λουν κάμει κανέναν Πατριάρχην λατινόφρονα καὶ ἰδικόν τους, τότε
 καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερομόναχοι ὅλοι, ὅπου γυρίζουν τὰ καντοῦνια τῆς πό-
 λεως καὶ τοῦ Γαλατᾶ, ὅλοι διὰ τὰ ἔχουν Ἐκκλησίας, ὅλοι εἰς τὸν
 ὀρισμὸν τους καὶ ὄχι τῶν Γεζουϊτῶν (διατὶ αὐτοὶ δὲν φαίνονται) μό-
 νον τοῦ λατινόφρονος Πατριάρχου, τότε ἡ πνευματικὴ διαγωγὴ εἰς τὸ
 χέρι τους, τότε καὶ τὰ μαθήματα εἰς τὸ χέρι τους, τότε καὶ ἡ διδασχὴ

1. Πρβλ. A. C a r a y o n, Relations inédites des missions de la Compa-
 gnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XVIIe siècle, Paris
 1864 καὶ ἐν Revue internationale de Théologie XIII (1905) σ. 449. 450.

εἰς τρόπον ὅπου δὲν ἀκολουθεῖ ἐκεῖ ἄλλο παρὰ ὁ παντελὴς ἀφανισμὸς τῆς ὀρθοδοξίας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας·.

Ὁ Λούκαρις δὲν ἔλεγεν ὑπερβολὴν τοιοῦτον ἐκφράζων φόβον· διότι ἔβλεπεν ἤδη τοὺς Ἰησοῦιτας κατορθώσαντας ν' ἀποπλανήσωσι τοὺς πάντας, ἀποκτήσαντας φήμην ἀγίων, εὐγενῶν καὶ ἀνιδιοτελῶν ἀνθρώπων, δωρεὰν προσφέροντας τὴν παιδευσιν εἰς τὸν ἀπαιδευτον λαόν, δωρεὰν μεριμνῶντας περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐβλεπεν ὅτι οἱ Ἰησοῦιται ἐξεμάνθανον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅτι μετ' ἐμπιστοσύνης προσήρχοντο εἰς αὐτοὺς οἱ ἑλληνόπαιδες καὶ ἐξωμολογοῦντο, ἀκούοντες παρὰ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἀναγράφας ὁ Λούκαρις τὰ κακά, ἅτινα προὔξενον οἱ Ἰησοῦιται, διὰ μυριῶν καὶ ὑποῦλων μέσων ἐνεργοῦντες, ἐπιλέγει πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀποστρεφόμενος «τόσους χρόνους ἀπὸ λόγους τοὺς καλωσύνην δὲν εἶδαμεν καὶ τώρα εἰς τοὺς ἐσχάτους καιροὺς λογιάζετε θέλουν νὰ μᾶς κάμουν καλωσύνην; Ὁχι, δὲν τὸ κάμνουν, ἄνδρες Ἕλληνες, διὰ ἄλλο, μόνον διὰ νὰ μᾶς γελάσουν καὶ νὰ μᾶς σύρουν εἰς τοῦ Πάπα τὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν δὲν σύρουν τοὺς φρονίμους, σύρουν τῆς ὥρας τοὺς λωλοὺς, σύρουν τὰ παιδιὰ μας καὶ ἀγάλι ἀγάλι ὅλους. Ὅταν μᾶς ὁμιλοῦσι μὲ γλυκὰ λόγια, καὶ ἐκεῖ κρύπτουσι τὸ φαρμάκι· ὅταν μᾶς τιμῶσι, τότε μᾶς γελοῦσιν εἰς τὸν ἑαυτὸν τους· ὅταν μᾶς διδάσκουσι, τότε μᾶς πραγματεύονται· ὅταν μᾶς χαρίζουν ἢ χαράκια ἢ κομποσχοίνια, τότε μᾶς παγιδεύουσι· ὅταν κάμνουν κωμωδίας ἢ ἄλλα θέατρα καὶ μᾶς προσκαλοῦν νὰ παγαίνωμεν, τότε μᾶς μυκτηρίζουσιν ὡς ἀγνώστους καὶ λωλοὺς καὶ οὐτιδανούς... Διὰ τοῦτο ὅταν σὰς λέγουσιν «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ρώμης εἶναι μία καὶ δὲν εἶναι ἀναμέσον μας διαφορά», μὲ κακὴν διάθεσιν σὰς τὸ λέγουσιν διατὶ αὐτοὶ ὅλοι καὶ Γεζοῦνται καὶ λοιποὶ φράροι εἰς τὰ βιβλία ὁποῦ γράφουν καὶ εἰς τὰς διδασκὰς ὅπου κάμνουν ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνας μᾶς κράζουσιν σχισματικούς καὶ αἰρετικούς, ἀποστάτας, ψεύστας καὶ κάθε ἄλλο ὄνομα καὶ πῶς Ἐκκλησίαν δὲν ἔχομεν, μόνον συναγωγὴν σὺν τοὺς Ἑβραίοις. Ἐτούτους τοὺς Ἰησοῦιτας σὺν τοὺς θεωρεῖς οὕτω ταπεινοὺς καὶ βασιλείας ἀνακάτωσαν, ἔθνη ἔκαψαν, αἵματα ἄπειρα ἔχυσαν, καλὸν ποιθὲνὰ δὲν ἔκαμαν, καὶ ἡμεῖς θέλομεν προσδοκῆσαι εἰς τὸ γένος μας καλὸν νὰ κάμουν ἐκείνους ὁποῦ εἰς τὴν καρδίαν μισοῦσι; Μὲ ὅλον τοῦ ὑποκρίνονται θέλουν εὐεργετήσῃ ποτέ; Καὶ εἰστε τόσον ἡλίθιοι, ὡς ἄνδρες Ἕλληνες, καὶ δὲν τὰ λογιάζετε, δὲν πέρνετε παραδείγματα ἀπὸ ἐκεῖνα,

τὰ ὅποια ἔχετε διὰ λόγου τοὺς ἀκουστά; Τόσον εἶσθε ἐχθροὶ τοῦ λόγου σας, ἐχθροὶ τῶν παιδιῶν σας καὶ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος σας, ἐχθροὶ τῆς σωτηρίας σας, ἐχθροὶ τοῦ γένους σας, ἐχθροὶ τῆς πίστεώς σας, ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας σας τῆς Ἀνατολικῆς, νὰ ἀφίνετε τὴν λύμην ταύτην, τὴν κακίαν ταύτην καὶ ταῖς τέχναις των νὰ ξαπλώνονται;» Τέλος φρονῶν ὁ Λούκαρις, ὅτι οἱ ἀνωτέρω κίνδυνοὶ θὰ προληφθῶσιν οὐ μόνον διὰ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπελάσεως τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παντελοῦς ἀποβολῆς ἐκ τῆς καρδίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τῆς κακῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν, προτρέπει τοὺς Ἕλληνας ἐὰν θέλωσι νὰ μὴ συμβῇ κακὸν ἀνέλπιστον ν' ἀπέχωσι πάσης καθόλου ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς Ἰησουίτας. «Βλέπετε, ἀνακράζει, τὴν κατατομὴν ὅπου πάσχει τὴν Ἐκκλησίαν σας, τὰ δόγματά σας, τὸ γένος σας νὰ ξεριζώσῃ καὶ νὰ ἀφανίσῃ; Μακρὰ ἀπ' αὐτοὺς, μακρὰ ἀπὸ τὴν συναναστροφὴν τους, ἀπὸ τὰ μαθήματά τους». Ταῦτα ἔγραφε καὶ τοιαῦτα ἐφρόνει ὁ ζηλωτὴς Πατριάρχης. Τὸ μεγαλόφωνον αὐτοῦ κήρυγμα ἦτο ἐμμονὴ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀποκρούσις τοῦ Ἰησουϊτισμοῦ· ὁ ἀξιόθαύμαστος αὐτοῦ ζῆλος ἐστρέφετο οὐ μόνον κατὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐχθρῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἦτο πεποίθησις τοῦ Λουκάρεως ὅτι «κἂν πάντοτε λέγουν οἱ Ἀνατολικοὶ πῶς ἔχουν Ἐκκλησίαν καὶ στέκονται μὲ ἐλπίδα ὅτι θέλει στείλει ὁ Θεὸς κανέναν καιρὸν ἄνθρωπον νὰ τὴν διορθώσῃ καὶ πάντοτε εὐρίσκονται μὲ τέτοιαν παρηγορίαν... εἰμὴ τώρα κινδυνεύει νὰ χαθῇ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς».

Τὴν φοβερὰν ταύτην σκέψιν συνέλαβεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς πραγματικῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας· ἀναμφιβόλως δὲ ἐσκέφθη συγχρόνως ν' ἀγωνισθῇ πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς Ἀλλὰ διὰ τίνος τρόπου θὰ κατώρθου νὰ σώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ἀπροστάτευτον, τὴν ἐν χαλεπωτάταις τῶν καιρῶν ἐκείνων διατελοῦσαν περιστάσεσι; Πῶς ἦτο δυνατόν ν' ἀποκρούσῃ τοὺς πολυδυνάμους Ἰησουίτας, τοὺς παρεισδύσαντας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τοὺς ἔχοντας ὄργανον αὐτῶν οὐκουμενικοὺς Πατριάρχας, τοὺς διδάσκοντας καὶ ἐξομολογοῦντας τὴν νεολαίαν, τοὺς σύροντας εἰς τὸ ἄρμα τοῦ παπισμοῦ ὀρθοδόξους κληρικοὺς; Βεβαίως διὰ τῆς ἐναντίον αὐτῶν ἐξεγέρσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ· ἢ δ' ἐξεγερσις ἦτο δυνατὴ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, διὰ τῆς ὑποδείξεως τῶν ἐκ τῶν Ἰησουϊτῶν μεγάλων ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κινδύνων. Εἰς τοῦτο ἀπεσκόπουν αἱ ἀνωτέρω αὐτοῦ πραγματεῖαι. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀρκετόν· ἔπρεπε νὰ ἰδρῶσιν σχολάς, νὰ μορφώσῃ κληρὸν, νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ

πρὸ πάντων νὰ τύχη ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας πρὸς καταπολέμησιν τοῦ παπισμοῦ. Φυσικώτερον τὴν ἐπικουρίαν ταύτην ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν εἰς αὐτὸν μόνον οἱ Προτεστάνται. Τοῦτου ἕνεκα δὲν διέκοψε τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις, ὡς ἄλλως τε ἐπεζήτησαν καὶ αὐτοὶ οἱ προτεστάνται. Ἐνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῶν σχέσεων τούτων δὲν πρόσκειται ὁ Λούκαρις εἰς ὠρισμένην ὁμάδα τῶν προτεστάντων, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ἀλλ' ἔχει σχέσεις πρὸς πάσας τὰς ὁμάδας αὐτοῦ ἄνευ διακρίσεως.

Ἀποστολὴ τοῦ Κριτοπούλου εἰς Ἀγγλίαν.

Οὕτω δ' ἐπανακάμψας εἰς ΚΠολιν ἐκ Βλαχίας ἦλθεν εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀγγλικανούς, πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας Abbot καὶ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰάκωβον Α'. (1603—1625). Ἐκ τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτοὺς ἀλληλογραφίας καταφαίνεται ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ 1616 ἔλαβεν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντερβουρίας. Ἀπαντήσας δὲ ἐκ ΚΠόλεως κατὰ Μάρτιον τοῦ 1616 ἔλεγεν ὅτι ἐβράδυνεν ἂν ἀπαντήσῃ διότι εὗρίσκετο ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἱκανὸν χρόνον ἵνα βοηθήσῃ τοῖς ἐκεῖ χριστιανοῖς «οὓς λυμαίνεται ἡ τοῦ ἀντιχρίστου τυραννὶς διὰ τῆς ἰησουϊτικῆς τέχνης καὶ πανηρίας». Ζητῶν συγγνώμην διὰ τὴν βραδυτέτην ἐπαινεῖ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰάκωβον ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς καὶ τῇ παιδείᾳ αὐτοῦ, εὐχεται δὲ ὅπως εὐτυχῇ ἡ χώρα τῶν Βρετανῶν. Προσέθηκε δὲ ὅτι «διὰ πολλὴν παραχώρησιν ἡμεῖς οἱ χριστιανοὶ ἀποροῦμεν βασιλέως μόνον ἔχομεν ἐπικουροῦντα τὸν Χριστόν, ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ πνέομεν. Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ πάσχουσιν ἡμᾶς ἄλλοτριῶσαι οἱ κακοδαίμονες Ἰησουῖται, ἄλλην προβαλόντες κεφαλὴν καὶ ἄλλον θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὃ ὁ Παῦλος. Διὰ τοῦτο ἤρξαντο καὶ αὐτῇ τῇ Κωνσταντίνου πόλει ἐπιχειρεῖν. Ἦδη ἐνταῦθα οἱ παῖδες οὐχ ὑπακούουσι τοῖς γονεῦσι, ἤδη δύο θρησκεῖται ἐν μιᾷ οἰκίᾳ χωροῦσι καὶ στάσις καὶ διᾶλειξις πανταχοῦ καὶ οὐδεὶς ὁ ἐπικουρῶν. Οἱ ἡμέτεροι, ἀμαθὲς ἐχόμενοι, σιγῶσι. Μόνος ἐγὼ περιλείμμαι, κατὰ τὸν προφήτην, ἀλλὰ καὶ μοι ἀδύνατον τοῖς ἀπανταχοῦ παρεξίναί, ὅτε μάλιστα τὴν ἐμὴν Αἴγυπτον σπουδάζω καταλαβεῖν... Ἰδοὺ οὖν σὺν Θεῷ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπέρχομαι κἀκεῖθεν προθύμως πέμψω πρὸς τὴν σὴν θεοσέβειαν οὓς ἂν ἐκλέξω καὶ κρινῶ εὐαρεστήσειν τῷ Χριστῷ ἐν τῇ τοῦ Εὐαγγελίου ὑπηρεσίᾳ ἐπιτηδεύουσιν, ὑμῖν δὲ τοῖς εὐεργέταις παρέξειν εὐχαριστίαν»¹.

1. Τ. Π. Θέμελη, Ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν Abbot, «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων Η, 1909, σ. 30-32.

Ἐκ τῶν τελευταίων φράσεων τῆς ἐπιστολῆς καταφαίνεται ὅτι ἐξητήθη παρὰ τοῦ Λουκάρεως ἔν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀγγλίαν νέους πρὸς ἀποστολήν. Τοιοῦτον δὲ εἶχε τότε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει γνωρίσας τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλον, ἐκ Βερροίας, μεθ' οὗ μετέβη εἰς Ἀλεξανδρείαν, ἔνθα ἐχειροτόνησεν αὐτὸν εἰς Πρεσβύτερον καὶ ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀγγλίαν πρὸς μόρφωσιν¹. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἰάκωβος εἶχεν ἐμβάλει εἰς τε τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης Κλήμεντα η' (1529—1605) καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁπαδοὺς τοῦ Πάπα μεγάλας ἐλπίδας περὶ καταπολεμήσεως τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀνεφάνη φόβος περὶ ὀριστικῆς πάλιν ἐπικρατήσεως τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἐζήτησεν ὑποστήριξιν τῆς μερίδος τῶν ἐπισκοπιανῶν, παραγκωνίσας τοὺς λατίνους καὶ τοὺς πουριτανούς. Συνεπεία συνωμοσίας τῶν λατίνων ὁ Ἰάκωβος ἀπῆτησεν ὄρκον πίστεως παρ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ πάλιν ἐξηγέρθη κατ' αὐτοῦ ἀπειλητικὸς ὁ Πάπας, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ δηλῶν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ σννδιαλλαγῇ μετ' αὐτοῦ καὶ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης ἀμφιρρόπου διαγωγῆς τοῦ Ἰακώβου, μεγάλη ἐπῆλθε σύγχυσις ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐπαυξηθεῖσα διὰ τῶν μεταξὺ Πουριτανῶν καὶ Ἐπισκοπιανῶν νέων διαφωνιῶν. Τούτου ἔνεκα φαίνεται ἡ ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ Ἐπισκοπιανὴ μερίς ἐπεδίωξε σχέσεις πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ γοήτρου αὐτῆς ἐναντι τῶν ἀντιπάλων.

Ἐπανακάμψας εἰς Κάϊρον ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἐπεδόθη καὶ πάλιν, καθ' ἣν εἶχε συνήθειαν, εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου. Σώζονται δ' ἐκ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1615 (Ὀκτωβρίου—Δεκεμβρίου) καὶ ἐκ τοῦ 1616 δέκα καὶ ἑννέα ὁμιλίαι ἀπαγγελθεῖσαι². Κατὰ τὸ

1. *Δεχ. Ἀνδρονίκου Δημητραπεοπούλου*, Δοκίμιον περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων Μητροφάνους Κριτοπούλου (Λειψία 1870) σ. 6. 7. *Μάρκου Ρενιέρη*, Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ φίλοι αὐτοῦ (Ἀθήναι 1893) σ. 11. *Γ. Μαζαράκη*, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλας πηγάς, Κάϊρον 1884. Ε. Le grand, Bibliographie hellénique, (XVIIIs.) Paris 1903, V. *Κ. Δνοβουνιώτου*, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Ἀθήναι 1915. *Ι. Κορμιζή*, Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ, Ἀθήναι 1937. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 679 ἔξ.

2. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Κυρίλλου Λουκάρεως Πίναξ ὁμιλιῶν καὶ Ἐκθεσις πίστεως, σ. 14. Ἐκ τοῦ ἔτους 1617 σώζονται ἑπτὰ ὁμιλίαι ἀπαγγελθεῖσαι ἐν Κάϊρῳ καὶ 1, τῇ 5 Ὀκτωβρίου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Αὐτόθι, σ. 15.

ἔτος δὲ τοῦτο ἔγραψε δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Abbot, ἐκφράζων τὴν χαρὰν αὐτοῦ. ὅτι εὗρίσκετο ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ, ἣτις ἀπολαύει εἰρηνῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν ἣ ὁ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἐλευθέρως ὁμολογοῦσι τὴν ἑαυτῶν πίστιν, καθ' ὃν χρόνον αἱ λοιπαὶ χώραι τῆς Ἀνατολῆς ἐταράσσοντο. Ἀλλ' ἐφοβεῖτο «τοὺς κύνας καὶ δολίους ἐργάτας, τοὺς ὑποκριτὰς (Ἰησουῖτας), οἵτινες ἕτερον ἔχουσι συνήθως μυστικῶς ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ἕτερον φανερώς ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ θρασυτήτι δὲ αὐτῶν οὐδόλως διστάζουσι ν' ἀντιτίθενται καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἵνα μόνον προαγάγῃσι τὴν τυραννίδα τοῦ ρωμαίου Ποντίφηκος. Οἱ Ἰησουῖται ὡς σοφισταὶ ἐξαπατῶσι τὸν λαὸν διὰ πονηρῶν λεπτολογιῶν, οἱ δὲ ἀπλοὶ Ἕλληνες πολλάκις δὲν δύνανται ν' ἀναιρέσωσιν αὐτούς». Περαιτέρω ὁ Λούκαρις ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑψαρίσκει καὶ πάλιν διότι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ Ἕλληνα κληρικὸν πρὸς ἐκπαίδευσιν, ἡγγεῖλε δὲ ὅτι ὡς τοιοῦτον ἔμελλε ν' ἀποστείλῃ τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλον, ἐπὶ σπανίᾳ εὐφυΐᾳ καὶ φιλομαθείᾳ διακρινόμενον, ὃν παρεκάλει νὰ συστήσῃ εἰς τὸν βασιλέα¹.

Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἀπελθὼν ἐξ Αἰγύπτου ἐν τέλει τοῦ 1616 ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1617 περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀφίκετο εἰς Λονδῖνον. Ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Abbot γράψας τῇ 17 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐξέφρασε τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅτι ἡ ἐνότης τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν κατέστησεν αὐτοὺς φίλους καίτοι «προσωπικῶς δὲν εἶδον ἀλλήλους». Χαίρει ὁ Abbot διότι ἀπολαύει ἡσυχίας ἢ Ἀλεξανδρινῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται δὲ νὰ χαρῇ καὶ ὁ Λούκαρις ἐπὶ τῇ καλῇ καταστάσει τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας προστατευομένης ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰακώβου, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶνε πιστὸς διάδοχος τῆς πολυμνήτου Ἐλισάβετ (†1603), διότι οὐ μόνον εὐλαβῶς ἀκροᾷται τοῦ θείου λόγου καὶ μεταλαμβάνει τῆς θείας κοινωνίας ἐν ταῖς ἑορταῖς, ἀλλὰ καὶ συζητεῖ μετὰ τῶν Ἐπισκόπων περὶ διαφόρων θεολογικῶν ζητημάτων καὶ ἐργάζεται πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν παπικῶν πλανῶν. Ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς, ἐπιλέγει ὁ Abbot πρὸς τὸν Λούκαριν, ἀφ' οὔτου ἀνέγνω τὴν ἐπιστολὴν τῆς ὑμετέρας Ἀγιότητος, κατέστη ἔνθερος αὐτῆς φίλος, ἐδέχθη δ' εὐμενῶς τὸν Μητροφάνη. Οὗτος δὲ ὁ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φυτείας κλάδος ἐφυτεύθη ἐν τεργ-

1. A y m o n, Monuments authentiques σ. 44-47. J. Neale, A history of the holy Easter Church. The Patriarchate of Alexandria, London 1847, II, 384-386.

πνοτάτω κήπῳ ἐνὸς φροντιστηρίου τῆς Ὁξφόρδης καὶ ἀφ' οὗ καρποφορήσῃ καρποὺς ἀφθόνους δύναται νὰ μεταφνευθῇ εἰς τῆς πατρίδος αὐτοῦ τὸ ἔδαφος. Τέλος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας συνιστᾷ τὴν Ἀγγλικὴν Ἐκκλησίαν, ἥς προΐσταται, εἰς τὰς εὐχὰς τοῦ Λουκάρεως, δεόμενος καὶ αὐτὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἵνα ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν, τῶν πονηρῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας. Ὡς προφυλάσσεται ὁ Πατριάρχης ἀπὸ τούτων τῶν ψευδῶν μοναχῶν, οἵτινες φέρουσι μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος, ἀλλὰ πανταχοῦ τὴν εἰρήνην μὲν ταράττουσι, τὸ δὲ ψεῦδος καὶ τὴν ἐπιτοκίαν κηρύττουσιν. Εἶθε ἀπὸ τῶν ἀλωπέκων τούτων καὶ τῶν λυσσαλέων λύκων νὰ φυλάσῃ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ὁ θεῖος ἀρχιεπίσκοπος¹.

Οἶκοθεν ἐννοεῖται ὁποῖαν χαρὰν ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Λούκαριν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη καὶ τὸ γεγονός τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Μητροφάνους ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας· ὅθεν τῷ 1618 ἔσπευσε ν' ἀποστείλῃ λαμπρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Abbot, ἐξ ἧς ὑποδηλοῦται, ὅτι συναπέστειλεν ἐσώκλειστον ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Ἰάκωβον. Ὁ πτωχὸς ἔλλην Πατριάρχης ἀπορεῖ λόγων ἵνα ἐκφράσῃ προσηκόντως τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν εὐμενείᾳ καὶ τῇ ἀποδοχῇ τοῦ Μητροφάνους· «Δῶν αὐτῷ Κύριος, γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Λούκαρις, χάριν προκόψαι κἀνταῦθα παραγενόμενον χρησιμεῦσαι εἰς τὸ τοῦ λόγου κήρυγμα καὶ τὴν λοιπὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἣν ἐνεδρεῦνουν βαρεῖς λύκοι καὶ ἐργάται κακοὶ τὰς πόλεις περιερχόμενοι καὶ εὐκαιρίαν ζητοῦσι καταπιεῖν τοὺς ἀπλουστέρους». Ὁ Λούκαρις ἐκφράζει μεγάλην συμπάθειαν πρὸς τοὺς Ἀγγλους, τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν· τὸ ὅλον δὲ πνεῦμα τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὅτι ἤθελεν ἀποκτήσῃ αὐτοὺς φίλους κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς τὰς ἐπιστολάς, ἔπεμψε βραδύτερον διὰ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας τὸν περιβόητον Ἀλεξάνδρινόν κώδικα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὡς ἀνεκτίμητον δῶρον, ὡς καὶ εἰς τὸν διάδοχον τοῦ Abbot ἀρχιεπίσκοπον Laud χειρογράφων, περιέχον ἀραβικὴν μετάφρασιν τῆς Πεντατεύχου².

Περὶ τὸν δὲ κρίνομεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι φράσεις τινὲς εἴτε τῶν

1. J. Neale, ἐνθ' ἂν II, 387—389. Pichler, ἐνθ' ἂν. σ. 92. 93.

2. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἐπιστολὴ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας Abbot ἐν «Νέᾳ Σιών» Γ. (1906) σ. 3—10.

ἀνωτέρω ἐπιστολῶν τοῦ Λουκάρεως, εἴτε ἄλλων ἐφεξῆς ἐπιστολῶν δὲν πρέπει νὰ παρεξηγῶνται. Μετὰ ἓνα αἰῶνα εἰς τῶν διαδόχων τοῦ Λουκάρεως προτεστάντιδα βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας ἐκάλει «βάσιν καὶ κρηπίδα τῆς εὐσεβείας καὶ ἀκαταγώνιστον ὀχύρωμα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ θεότευκτον τεῦχος τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ παρεξηγήσῃ, ὀρθῶς κρίνων, τοιαύτας ἢ παρομοίας φράσεις. Ἀλλ' ὅμως παρεξηγοῦνται ἔτι πολλὰ τῶν σχετικῶν φράσεων τοῦ Λουκάρεως.

Ἐπὶ πλέον δέ, δυστυχῶς, σώζονται τινες ἐπιστολαὶ ἀναγόμεναι εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, αἵτινες ἀδιστακτικῶς λαμβάνονται ὡς ἀδιάφθοροι· ἀναζητοῦνται δὲ ἐν αὐταῖς φράσεις τινὲς ἵνα παρασταθῶσι δι' αὐτῶν τὰ φρονήματα τοῦ Λουκάρεως. Σοβαρωτέρα εἶνε ἡ φερομένη ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν Μαρκαντώνιον Δόμινιν (Marcus Antonius de Dominis) ἀρχιεπίσκοπον Σπαλάτου τῆς Δαλματίας, ὅστις ἀποσκιρτήσας τοῦ παπισμοῦ προσῆλθεν εἰς τὸν Ἀγγλικανισμόν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀσυνειδήτως ἐγκαταλιπὼν τὸν Ἀγγλικανισμόν προσῆλθεν εἰς τὸν παπισμόν. Μαθὼν ὁ Λουκάρις τὴν εἰς τὸν Ἀγγλικανισμόν προσέλευσιν αὐτοῦ ἔγραψε τῷ 1618 μακρὰν ἐπιστολήν. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τὸ πρῶτότυπον ἀπώλετο, τὸ δὲ σωζόμενον ἀντίγραφον ἀπέφυγον νὰ δημοσιεύσωσιν οἱ τὸ πρῶτον δημοσιεύσαντες τὰς λοιπὰς ἐπιστολὰς τοῦ Λουκάρεως προτεστάνται, ἐν ᾧ δι' αὐτοὺς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶνε σπουδαιότατον¹. Ὁ Λούκαρις παρίσταται διηγούμενος ἐν αὐτῇ πῶς κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 1615, ἀνεγνώρισεν αἰφνηδίνως ἔμπνευσθεὶς ὡς ὀρθόδοξον τὸν προτεσταντισμόν!, ἐν ᾧ πρὸ ὀλίγου ἔτι, τῷ 1616, τόσον λαμπρῶς ἔξεθείαζε τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, προτρέπων τὸν λαὸν νὰ ἐμμένῃ ἐν αὐτῇ. Δὲν διαφωνεῖ δὲ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη μόνον πρὸς τὴν πρὸ τοῦ 1618 δρᾶσιν τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν μετ' αὐτήν. Οὕτως, ἐνᾧ περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Δόμινιν κακῶς ἐκφράζεται καλῶν αὐτὴν «χίμαιραν», μετὰ ἓν ἔτος, ἤτοι τῷ 1619, ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Δαυτὶδ de Wilhem (David Le Leu de Wilhem), πρὸς δὲν σώζονται 14 ἐπιστολαὶ τοῦ Λουκάρεως, ἐκφράζουσαι τὴν σφοδρὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν περὶ διορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, λέγει ὅτι «περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας πρώτη γνώμη εἶνε ἡ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, δεύτερα τῶν Λουθηρανῶν, τρίτη τῶν ὀρθοδόξων, ἡ ἑπομαι»². Λέγει δὲ

1. Legrand, IV, 329-340.

2. Αὐτόθι IV, 336. Αἱ πρὸς τὸν Δαυτὶδ de Wilhem τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύ-

ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς Μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ἀδύνατος¹. Ἐνῶ ἀποδέχεται τὴν περὶ δικαιοσύσεως διδασκαλίαν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ 1618 πρὸς τὸν Δόμινιν, τῷ 1619 ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Wilhem παρίσταται διστάζων, θεωρῶν αὐτὴν «δυσχερὲς καὶ δυσνόητον ζήτημα»². Πρὸς τὸν Δόμινιν γράφει ὅτι ἐπέισθη ὅτι αἱ ἐπικλήσεις τῶν ἁγίων ἀμαυροῦσι τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, ἐν ᾧ καὶ πρότερον καὶ ὕστερον ἐπεκαλεῖτο τοὺς ἁγίους καὶ τὴν μεσιτείαν τῆς Θεοτόκου καὶ ἀνεκήρυττεν ἁγίους νέους. Τοιαῦται ἰδέαι τῆς πρὸς τὸν Δόμινιν ἐπιστολῆς ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ πραγματικὰ φρονήματα τοῦ Λουκάρεως, τὰ ἐκδηλωθέντα μέχρι τοῦ 1619, καὶ πρὸς τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ δρασιν εὐθὺς μετὰ τὸ 1619.

Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθ. Ἱεραρχίας ἐν νοτιοδυτ. Ρωσίᾳ.

Τῷ ὄντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης, εὗρισκόμενος ἐν Ῥωσίᾳ, εἶχε παρακληθῆ ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἵνα μεταβῇ καὶ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Ῥωσσίαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διὰ τοῦ Οὐνιτισμοῦ ἐξαφανισθείσης ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας.

Ὡς γνωστόν, ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Ἱερεμίας β' τῷ 1589 μεταβὰς εἰς Μόσχαν ἵδρυσεν τὸ ἐκεῖ Πατριαρχεῖον, ὅπερ ἡὔξησε τὸ γόητρον τῆς Μόσχας ἔναντι τῆς λοιπῆς Ρωσίας, ἀπέβη δὲ τότε αὐτοκέφαλος ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία. Ὁ Ἱερεμίας διελθὼν τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας εἰργάσθη συντόνως ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς παρὰ τῶν λατίνων καὶ τῶν οὐνιτῶν καταπιεζομένης καὶ κινδυνευούσης ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ μετὰ μικρὸν οἱ κατέχοντες τὰς νοτιοδυτικὰς Ἐπαρχίας τῆς Ρωσίας Πολωνοὶ ὀρμηθέντες ἐκεῖθεν κατέλαβον καὶ αὐτὴν τὴν Μόσχαν, ἀνεκήρυξαν Τσάρον τὸν Λαδισλαῦον, υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Σιγισμούνδου, καὶ ἐξήτησαν νὰ ἐγκαθιδρῶσωσιν ἐν αὐτῇ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Τοῦτο ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐν ὀνόματι τῆς ὀρθοδοξίας ἐξέγερσιν τῶν Ρώσων, οἵτινες κατάρθωσαν τῷ 1612 νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Πολω-

θησαν ὑπὸ τοῦ *Aymon* κατὰ τρόπον οἰκτρόν, *abominablement*, ὡς ἐσημείωσεν ὁ *Legrand*, IV, 313.

1. *Legrand*, IV, 316.

2. Τὰς ἀντιφάσεις ταύτας ἀποδίδουσί τινες εἰς τὸ ὅτι ὁ Λούκαρις εἶχεν εἰσέτι συγκεχυμένην ἰδέαν περὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, *Ph. Meyer*, *Lukaris K.* ἐν *PRE*³, XI, 687. *R. Schlier*, ἐνθ' ἀν. σ. 22. 23.

νοὺς ἐκ Μόσχας καὶ νὰ ἐκλέξωσι Τσάρον τὸν δεκαπενταετῇ Μιχαὴλ Ρωμανῶφ (1613-45) χάριν τοῦ πατρὸς του Πατριάρχου Μόσχας Φιλάρτου, ὅστις εἶχεν ἐξορισθεῖ ὑπὸ τῶν Πολωνῶν, κρατούμενος ἐν τῷ φρουρίῳ Μαριεμβούργῳ, ἔνθα πρὸ τινων ἐτῶν εἶχε τελευτήσῃ τὸν βίον μαρτυρικῶς ὁ Ἕλλην Ἀρχιμανδρίτης καὶ Ἐξάρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νικηφόρος Παράσχης ὁ Καντακουζηνός.

Κατὰ τὸ 1616 ἀντιπρόσωποι τοῦ νέου Τσάρου τῆς Ρωσίας μεταβάντες εἰς ΚΠολιν ἔν' ἀναγγεῖλωσι τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν τοῦρκον Σουλτᾶνον Ἀχμέτ α' (1603—1617) συνήντησαν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Θεοφάνη, ὅστις ἦτο γνωστός τοῖς ἐν Μόσχᾳ, διότι εἶχεν ἀποσταλεῖ ἐκεῖ πρὸ τινων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου (1579—1608), καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν ὅπως μεταβῇ εἰς Μόσχαν καὶ ρυθμίσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ νέου καθεστώτος καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λατίνων.

Ἐν Μόσχᾳ ὁ Θεοφάνης ἐγκατέστησε Πατριάρχην Μόσχας τὸν πατέρα τοῦ Τσάρου Φιλάρτον, ἀπελευθερωθέντα ὑπὸ τῶν Πολωνῶν, διεργούμισεν ἐπὶ τὸ κανονικώτερον τὴν ζωὴν τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, διήνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν λογίων ἐλλήνων ἐν Μόσχᾳ καὶ κατέστησε πάλιν δυνατὴν τὴν ἐπὶ τῶν Ρώσων ἐπίδρασιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, γενικῶς δὲ εἰπεῖν ἀποκατέστησεν ἐν Ρωσίᾳ καὶ πάλιν τὸ κύρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Ρώσων πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπιστρέφων δὲ ἐκ Μόσχας ὁ Θεοφάνης διῆλθε τοῦ Κιέβου, ὅπου εὔρεν ἀπεσταλμένον τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μετατεθέντος εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον Κυρίλλου Λουκάρεως τὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἰωσήφ. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Κοζάκων Πέτρος Σαϊγαδάτσνης, ὁρθόδοξος ὢν, ὥρισε φρουρὰν ἐκ Κοζάκων πρὸς φύλαξιν τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους κατὰ τῶν Πολωνῶν, οἵτινες ἐθορυβήθησαν ἐκ τῆς παρουσίας του.

Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Σουλτᾶνος τῆς Τουρκίας Ὀσμάν Β' (1612-1622) εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Πολωνῶν, ἀναμιχθέντων εἰς τὰ ζητήματα τῆς Μολδοβλαχίας. Ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης, ὡς ὀθωμανὸς ὑπήκοος, ἐθεωρήθη ὑποπτος καὶ διὰ τοῦτο, ἐνῷ ἅμα τῇ ἀφίξει του εἰς Κίεβον ἐζήτησεν ἄδειαν παραμονῆς ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἐλευθέρως κινήσεως μετὰ τῶν ὁρθοδόξων, ὁ Βασιλεὺς τῆς Πολωνίας ἐπὶ τρεῖς μῆνας δὲν ἀπήντησεν. Ὁ Πατριάρχης ὁμως δὲν ἔμεινεν ἀπρακτος. Κατὰ συγκυρίαν εὐρίσκοντο τότε ἐν

τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ δύο ἕτεροι ὁρθόδοξοι Ἱεράρχαι, ὁ Σόφιας Νεόφυτος καὶ ὁ Σταγῶν Ἀβράμιος. Ὑπὸ τούτων βοηθούμενος ὁ Θεοφάνης μετὰ πάσης προφυλάξεως καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐχειροτόνησε Μητροπολίτην Κιέβου καὶ ἄλλους Ρώσους Ἀρχιερεῖς, ἀποκαταστήσας οὕτω τὴν Ὁρθόδοξον Ρωσικὴν Ἱεραρχίαν, πρὸς κατάπληξιν τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Οὐνιτῶν. Τὸ γεγονός προὐκάλεσε μέγαν ἐνθουσιασμόν οὐ μόνον ἐν Ρωσίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν.

Ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης μετὰ δεκάμηνον διαμονὴν ἐν Κιέβῳ τῇ 7 Ἰανουαρίου 1621 ἀποχαιρετήσας τοὺς ὁρθοδόξους καὶ φρουρούμενος πάντοτε ὑπὸ τῶν Κοζάκων ἀπῆλθεν ἐκ Ρωσίας, παρέμεινε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ περιόκουστον μεταξὺ τῶν Ρώσων.

Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους ὁ Κύριλλος Λούκαρις τῇ 29 Μαΐου 1620, ἐν Τριγοβύστῳ τῆς Βλαχίας εὐρισκόμενος, ἔγραψε μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ὁρθοδόξους Ρώσους τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας συνιστῶν αὐτοῖς ἐμμονὴν ἐν τῇ ὁρθοδόξῳ πίστει. Μετὰ λύπης ἐμάνθανεν ὅτι ἀνιὰρὰ ὑφίσταντο παρὰ τῶν οὐνιτῶν Ἀρχιερέων, προσπαθούντων παντὶ σθένει ν' ἀποσπᾶσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὁρθοδοξίας· «ὁ ἐφευρετὴς τῶν κακῶν, ἔγραφε, ὅμιλον ὑπερασπιστῶν ἔχων ἱερῶν δογμάτων παραχαράκτας (οὗς ὑμεῖς οἴδατε) στρατεύεται κατὰ τῆς ὑμετέρας ἀπλότητος καὶ θλίψεσι καὶ ἀπειλαῖς καὶ πειρασμοῖς ἄλλοις ποικίλαις διανοεῖται σαλεῦσαι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ θεμελίου τῆς πίστεως τὴν ὁρθοδοξίαν καὶ μεταφέρειν πρὸς δόγματα ἅπερ οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀλλὰ γνώτωσαν φωνὴν Θεοῦ εἶναι τὸ σκληρὸν πρὸς κέντρα λακτίζειν». Ὅθεν συνίστα ὑπομονήν¹. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶχεν ἀποστελεῖν διὰ τοῦ πρωτοσυγκέλλου Ἰωσήφ, πρὸς ὃν ἔδωκε καὶ γραπτὰς καὶ προφορικὰς ὁδηγίας. Μετὰ τοῦ Ἰωσήφ μετέβη ἐκεῖ καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀρσένιος ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Τιμοθέου.

Κατὰ τὰς δοθείσας πρὸς τὸν Ἰωσήφ ἐγγράφους ὁδηγίας, ἐν ρωσικῇ μεταφράσει σωζομένης, ὁ Λούκαρις ὥρισε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἵνα «ὁ τιμιώτατος Ἰωσήφ διδάσκη τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὅπως μὴ ἐκπίπτωσιν ἐξ αὐτῆς, ὁ δὲ ἔχθρὸς αὐτῶν μὴ ἐλύσῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀληθοῦς πίστεως εἰς τὴν λουθηρανικήν». Ὁ Ἰωσήφ ὥφειλε, κατὰ τὰς δοθείσας εἰς αὐτὸν ὁδηγίας, νὰ μεριμνᾷ «ὅπως ἐπικρατῇ ἡ εἰρήνη

1. Krilovsky, "Ενθ' ἄνωτ. σ. 67—71. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἑλλήνων ἐπιστολαὶ πρὸς Ρώσους, «Ἐκκλησ. Φάρος» ΚΒ', σ. 134—144.

μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, μὴ ἔρχονται οὗτοι εἰς συζήτησιν πρὸς τοὺς λουθη-
 ρανοὺς περὶ πίστεως, ἀλλὰ ζῶσι μετ' αὐτῶν φρονίμως καὶ μὴ βλασφη-
 μῶσιν οἱ λουθηρανοὶ τὴν πίστιν τὴν χριστιανικὴν. Τοὺς νεανίσκους
 ὥφειλε νὰ ἐνισχύῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει ἵνα μὴ καὶ αὐτοὺς ὁ
 ἔχθρὸς ἐμβάλη εἰς πειρασμὸν καὶ παρασύρῃ εἰς τὴν λουθηρανικὴν
 πίστιν¹.

¹Αναμφιβόλως τοιαύτην μέριμναν κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ,—
 καὶ ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐν τοῖς ρωσικοῖς ἐγγράφοις ὑπὸ τὸν
 λουθηρανισμὸν ἐννοεῖται γενικῶς ὁ προτεσταντισμὸς—ἡδύνατο νὰ λάβῃ
 ὁ Λούκαρις μόνον ὡς ἔχθρὸς αὐτοῦ ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν
 ὡς λίαν ὑπόπτους τὰς πρὸς τοὺς προτεστάντας ἐπιστολάς. Αἱ ἐπιστο-
 λαὶ δὲν εἶχον καμμίαν σημασίαν ἀπολύτως, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπίσημος δρᾶ-
 σις τοῦ Λουκάρεως ἐστρέφετο κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ, οὐδὲν δὲ ἀπο-
 λύτως ἔπραξε πρὸς ἐπικράτησιν αὐτοῦ. Ἐὰν ὑπῆρχε παρ' αὐτῷ συμπά-
 ϑεια πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν, μάλιστα μέχρι συνταυτίσεως φρονημά-
 των, ἡδύνατο, τοῦλάχιστον, νὰ φαίνεται ἀδιάφορος, νὰ μὴ ἐνεργῇ δηλ.
 κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐνεκα πάντων τούτων φρονοῦμεν, ὅτι ὁ
 Λούκαρις ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὑπῆρξε μὲν φίλος τῶν προτε-
 σταντῶν ἐν ταῖς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολαῖς καὶ ὥσως πέρα τοῦ προσήκοντος
 μέτρου ἐξεφράζετο φιλοφρόνως, ὡς ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς ἐπιστο-
 λαῖς, ἀλλὰ παρέμενε ὁρθόδοξος, μὴ σαλευθεὶς ἐν ταῖς πεποιθήσεσιν
 αὐτοῦ.

²Ὡς τοιοῦτος ἦτο γνωστὸς ὁ Λούκαρις ἐν πάσῃ τῇ ὁρθοδοσίᾳ, τού-
 του δ' ἔνεκα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου, τῇ 4 Νοεμβρίου 1621 ἡ
 σύνοδος Κων/πόλεως ἐξ 20 Ἀρχιερέων ἀπαρτιζομένη ἐξέλεξε Πατριάρ-
 χην Κων/πόλεως τὸν «ἐπ' ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ διαβόητον» Κύριλλον Λού-
 καριν². Ἡ κρίσις αὕτη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ γνώμη αὐτῆς ὅτι οὗτος

1. Mouraviev, Σχέσεις τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀνατολήν (ρωσ.) Πετροῦπολις 1860, 11, 6. Παρὰ Oswiannikon, ἐνθ' ἄν. σ. 149. **Χρυσο-
 στόμου Παπαδοπούλου**, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειρα-
 γογοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα σ. 55.

2. Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκλογῆς παρὰ Legrand IV, 340—341 καὶ ἀκριβέστε-
 ρον παρὰ *Δελικάνη* Β, 3. 4. Ὁ Ἰωάννης Χαμουδόπουλος φρονεῖ οὐχὶ ὁρθῶς
 ὅτι ἡ πρώτη ἐπὶ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἄνοδος τοῦ Λουκάρεως ἐγένετο τῷ
 1617 (Κυρίλλου Λουκάρεως ἡ πρώτη ἐπὶ τὸν Οἰκ. θρόνον ἄνοδος «Ἐκκλησ.
 Ἀλήθεια» Γ, 151). Τῇ 30 Νοεμβρίου τοῦ 1621 διάδοχος τοῦ Λουκάρεως ἐν
 τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ Ἀλεξανδρείας ἐγένετο ὁ Γερ. Σπαρταλιώτης (Δελι-
 κάνη, ἐνθ' ἄν. σ. 5. 6).

ἦτο «ἐπ' ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ διαβόητος» προσηκόντως χαρακτηρίζει τὴν μέχρι τοῦδε ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δρασιν αὐτοῦ. Ἦδη εἰσέρχεται ὁ περιφανὴς Πατριάρχης εἰς νέον εὐρύτατον δράσεως στάδιον¹.

1. Ὁ ψευδομανὴς **Ἀλλάτιος** (ἐνθ' ἀν. σ. 1074) ἀνέγραψε τὴν συκοφαντικὴν φήμην (ut fama fuit), καθ' ἣν ὁ Λούκαρις κατέλαβε τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ΚΠόλεως, ἀφοῦ προηγουμένως συνετέλεσεν εἰς τὴν δηλητηρίασιν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Τιμοθέου διὰ τινος Ἰωσαφάτ. Στηρίζεται δὴθεν ἐπὶ τοῦ **Φιλίππου Κυπρίου**, ἐνῶ οὗτος οὐδὲν λέγει ἐν τῷ Χρονικῷ αὐτοῦ (σ. 438—39) περὶ μετοχῆς τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν δὴθεν δηλητηρίασιν τοῦ Τιμοθέου, ὡς οὐδὲν λέγουσι καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναγράφοντες τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου (**Δοσίθεος**, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1170. **Μελέτιος**, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ, 430). Ὅθεν θεωρεῖται ἡ κατηγορία αὕτη ὡς ἐπινόησις διεστραμμένης διανοίας (Smith, Collectanea, Narratio, σ. 20. R. Schlier, ἐνθ' ἀν. σ. 26).